

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ
АСОСИДАГИ БИР МАРТАЛИК ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

ДЕДАХАНОВА МУАЗЗАМ АЛТМИШБАЕВНА

МОДЕРН ШЕЪРИЯТДА МАЪНО КЎЧИШИНИНГ
ЛИНГВОКОГНИТИВ АСПЕКТИ
(Рауф Парфи ижоди мисолида)

10.00.11 – Тил назарияси. Амалий ва компьютер лингвистикаси

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати мундарижаси

Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)

Contents of Dissertation Abstract of Doctor of Philosophy (PhD)

Дедаханова Муаззам Алтмишбаевна Модерн шеърийтада маъно кўчишининг лингвокогнитив аспекти (Рауф Парфи ижоди мисолида).....	3
Dedakhanova Muazzam Altmishbaevna Linguo-Cognitive Aspect of Figurative Meaning in Modern Poetry (on the example of the works of Rauf Parfi)	29
Дедаханова Муаззам Альтмишбаевна Лингвокогнитивный аспект переносного значения в современной поэзии (на примере творчества Рауфа Парфи).....	52
Эълон қилинган ишлар рўйхати Список опубликованных работ List of published works.....	57

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ
АСОСИДАГИ БИР МАРТАЛИК ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

ДЕДАХАНОВА МУАЗЗАМ АЛТМИШБАЕВНА

МОДЕРН ШЕЪРИЯТДА МАЪНО КЎЧИШИНИНГ
ЛИНГВОКОГНИТИВ АСПЕКТИ
(Рауф Парфи ижоди мисолида)

10.00.11 – Тил назарияси. Амалий ва компьютер лингвистикаси

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси **Ўзбекистон Республикаси**
Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги **Олий аттестация комиссиясида**
B2021.2.PhD/Fil1900 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетидида бажарилган.
Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Илмий кенгаш
веб-саҳифасида (www.uzswlu.uz) ва «ZiyoNet» Ахборот-таълим порталида
(www.ziyo.net) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Эргашева Гули Исмоил қизи
филология фанлари доктори, доцент

Расмий оппонентлар:

Хайруллаев Хуршид Зайниевич
филология фанлари доктори, доцент

Мухамедова Саодат Худойбердиевна
филология фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Фарғона давлат университети

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети ҳузуридаги
DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01 рақамли Илмий кенгаш асосида Бир марталик
Илмий кенгашнинг 2021 йил «30» декабрь куни соат 10:00 даги мажлисида бўлиб
ўтади. (Манзил: 100138, Тошкент шаҳри, Кичик халқа йўли кўчаси, Г-9а квартал, 21а.
Тел: (998 71) 230-12-91; e-mail: www.uzswlu_info@mail.ru).

Диссертация билан Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети Ахборот
ресурс марказида танишиш мумкин (2 рақами билан рўйхатга олинган).
(Манзил: 100138, Тошкент шаҳри, Кичик халқа йўли кўчаси, Г-9а квартал, 21а.
Тел: (998 71) 230-12-91; e-mail: www.uzswlu_info@mail.ru).

Диссертация автореферати 2021 йил «18» декабрь куни тарқатилди.
(2021 йил «18» декабрь даги 2 рақамли реестр баённомаси).

Г.Х. Бакиева
Илмий даражалар берувчи Бир марталик
илмий кенгаш раиси, филол.ф.д.,
профессор

Х.Б. Самилова
Илмий даражалар берувчи Бир марталик
илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.д.,
доцент

Ж.А. Якубов
Илмий даражалар берувчи Бир марталик
илмий кенгаш қошидаги Илмий семинар
раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида кўчма маънода қўлланган сўзларни тадқиқ этиш, антик ва ўрта аср лингвистикасидан фарқли ўлароқ, тил ва тафаккурга қаратилган лингвокогнитив, лингвомаданиятшунослик, психолингвистик табиатига эътибор қаратилмоқда. Бу борада назарий ва амалий масалаларни тадқиқ этишга йўналтирилган илмий изланишлар етакчи илмий марказлар ва таълим муассасаларида олиб бориляпти. Хусусан, метафорологияни оламни билишнинг асосий усулларида бири сифатида тушуниш у ҳосил қилган номларни фалсафий, мантикий, психологик, нейролингвистик кўламда текшириш заруратини келтириб чиқармоқда. Луғавий бирликларнинг кўчма маъно ҳосил қилишдаги ўрни, аҳамияти, таснифи, сўзларнинг лингвокогнитив табиати, юзага келиш шартлари, уларни тилнинг миллий корпусида бериш йўллари, оккозионал маъно, ном ва тушунча муносабати ва бошқалар ҳам тилшуносликдаги асосий масалалардан бирига айланган. Бу борада маъно кўчишидаги номинатив вазифани когнитив ёндашув тамойиллари асосида тадқиқ этиш муаммоси муҳим аҳамият касб этади.

Дунё тилшунослигида шахсий ва маданий ёндашувларга асосланиб, бадий матнни лисоний жиҳатдан тўлақонли идрок этиш, кўчма маъноли сўзлар негизидаги ўзаро мутаносиблик ва уларнинг шеърий матнда эстетик фаоллашуви масаласи муҳим ҳисобланади. Инсон борлиқни идрок этади ва ўз билимига таянган ҳолда когнитив механизмлар орқали воқелиқни баҳолаб, қиёсан онгида мужассамлайди, сўнгра уни нутқ тарзида шакллантиради. Мазкур жараёнларнинг сўнгги босқичи вербал ифодага эга бўлади. Шунга кўра бугунги кунда жаҳон тилшунослари диққат марказида кўчма маъноли сўзлар негизида ҳам инсоннинг когнитив фаолияти тургани мавзунинг долзарблигини белгилайди.

Ўзбек тилшунослигида маъно кўчиш турларининг нутқий моҳиятига кизиқиш, ижодкорлар асари мисолида таҳлил қилиш қанча кўп амалга оширилган бўлмасин, уларнинг назарий жиҳати ва лингвокогнитив шарҳи тилшуносликда замонавий ёндашувлар нуқтаи назаридан янада кўпроқ ўз тадқиқотчиларини кутмоқда. Зеро, «фундаментал, амалий ва инновацион илмий тадқиқотларни ривожлантириш, мавжуд илмий мактабларни сақлаб қолиш ва янгиларини яратиш, уларнинг кадрлари салоҳиятини мустаҳкамлаш, бунда иқтидорли ёшларнинг илм-фанга кенг жалб этилишини рағбатлантириш»га¹ алоҳида эътибор қаратилмоқда. Соҳа ривожига модерн шеъриятда қўлланган кўчма маъноли лексемаларнинг инсон когнитив структураси ҳамда тил системасига дахлдорлигини когнитив механизмлар кесимида асослаш, концептуал метонимия, когнитив ва концептуал метафораларни ўзаро фарқлаш, метафорик номинация назариясининг тадрижий тараққиётини белгилаш юзасидан аниқ хулосаларга келиш

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги ПФ-5847-сон Фармони.
https://nrm.uz/contentf?doc=602358_&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana

тилшуносликнинг долзарб вазифаларидан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 8 июлдаги ПҚ-2204-сонли «Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси тузилмасини янада мақбуллаштириш ҳамда Республика академик илм-фани ва олий таълимнинг интеграциясини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги, 2017 йил 16 февралдаги «Олий ўқув юртидан кейинги таълимни янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-4958-сонли, Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сонли, Ўзбекистон 2017 йил 22 майдаги «Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги 304-сонли қарорлари, 2019 йил 21 октябрдаги «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5850-сонли фармонлари; 2020-2030 йилларда ўзбек тилини ривожлантириш ҳамда тил сиёсатини такомиллаштириш концепцияси ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация илмий натижалари маълум даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялари ривожланишининг «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Кейинги йилларда бадиий асар тили, унинг индивидуал хусусиятларини ўрганиш, шу билан бир қаторда, когнитив ёки лингвопоэтик жиҳатдан тадқиқ қилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бугунги кунга қадар маъно кўчиш турлари образни ифодаловчи асосий услубий воситалар сифатида Л.Булаховский, Л.Блумфильд, И.Гальперин, А.Шомақсудов, И.Расулов, И.Арнольд, С.Султонсаидова, Ў.Шарипова каби олимлар томонидан тадқиқ этилган². Ишнинг умумий методологик асосини антик даврдан ҳозирга қадар ўрганиб келинаётган маъно кўчиш турлари, хусусан, метафорологик таълимотлар ташкил этади. Бу мавзунинг номинатив вазифасига доир: Аристотель, Квинтилиан, А.Уфимцева, Е.Земская, В.Телия, Г.Колшанский, Б.Серебренников, Г.Скляревская, Р.Лангакр, Н.Хомский, Л.Тэлми, У.Крофт,

²Булаховский Л.А. Введение в языкознание. Ч.II. – М.: Госучпедгиз, 1954. – С. 57-63; Galperin I.R. Stylistics. – Moscow, Higher School, 1977. – P. 144-146; Шомақсудов А., Расулов И. Ўзбек тили стилистикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1983. – Б. 237-239; Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – М.: Просвещение. 1990. - С. 85-86; Сувонова Р.А. Ўзбек тилида метонимия. Автореф. дисс. ... Ф.ф.н. илмий даражасини олиш... Самарқанд – 2001.; Sultonsaidova S., Sharipova O'. O'zbek tili stilistikasi. – Т.: YURIST-MEDIYA MARKAZI, 2009. – В. 69; Миртожиев, М.М. Ўзбек тили семасиологияси / масъул муҳаррир А.П.Ҳожиев. - Т.: MUMTOZ SO'Z, 2010. – Б. 100-106.

В.Виноградов, В.Гак, Л.Лузина, В.Маслова, Ю.Панкрац, В.Демьянков, М.Рут, Е.Кубрякова, М.Миртожиев, Г.Қобулжонова, А.Сувонова кабиларнинг илмий хулосалари тадқиқотнинг назарий асосини ташкил қилади. Ўзбек лисоний тизимида ҳосила номинативларни ташкил этувчи алоҳида бирликлар формал тилшунослик доирасида текширилган, тегишли мавзу доирасида назарий асос вазифасини ўтовчи фундаментал тадқиқотлар мавжуд. Жумладан, айримларини мисол тариқасида келтириб ўтсак: фразеологик сатҳда Ш.Раҳматуллаев³, А.Маматов⁴; паремиологик сатҳда П.Бакиров⁵, Б.Жўраева⁶; эвфемик сатҳда А.Омонтурдиев⁷, Д.Рустамова⁸; иккиламчи номинация, хусусан, перифразалар борасидаги тадқиқотлар И.Умиров⁹, Р.Нормуродов¹⁰ томонидан тадқиқ этилиб, мундарижасида ҳосила номлар масаласи илмий шарҳланган. Маъно кўчиши, жумладан, метафоранинг антропология, лисон, маданиятга доир жиҳатлари замонавий тилшунослик вакилларида: Ю.Апресян, М.Арбиб, Н.Арутюнова, А.Вежицкая, О.Глазунова, Д.Дэвидсон, Э.Кассирер, Ж.Лакофф, М.Жонсон; фреймлар назарияси, ассоциатив образлар: Р.Лэнг, Э.Маккормак, И.Меркулов, М.Минский; умуман метафоралар, генератив семантика, метафоранинг когнитив функцияси, коммуникатив, ҳиссий, волюнтатив таъсир кўрсатиш функцияси: Х.Ортега-и-Гассет, Ж.Серль, Ю.С.Степанов, Ф.Уилрайт; умуман, метафорологиянинг тадрижий ривожи: Р.Якобсон, О.Лагута; мамлакатимизда эса М.Мирзаев, М.Мукаррамов, З.Тоҳиров, Р.Маджидова, Г.Насруллаева¹¹, Ш.Махмараимова¹², Д.Худайберганаева¹³ ва бошқа олимлар томонидан ҳар хил аспектда ўрганилган.

Ушбу тадқиқотларнинг илмий концепциясини такрорламаслик, аксинча, ўзбек тилшунослигида кўчим турлари йўналиши доирасида ҳали ўрганилмаган қирраларга эътиборни йўналтириш ҳамда амалдаги илмий ишнинг оригиналлигини таъминлаш мақсадида когнитив тилшуносликка доир сўнгги йилларда бажарилган изланишларга таянилади.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган таълим муассасасининг илмий-тадқиқот иш режалари билан боғлиқлиги. Диссертация иши

³Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент, «Ўқитувчи», 1978.

⁴Маматов А. Ўзбек тили фразеологияси. – Тошкент, 2018.

⁵Бакиров П. Семантика и структура номинацентрических пословиц (на материале русского, узбекского и казахского языков). – Ташкент, «Фан», 2006; Бакиров П. Пословицы-энциклопедия народной жизни. – Ташкент, «Академнашр», 2018.

⁶Жўраева Б. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва прагматик хусусиятлари: Филол. фан. номз. дисс. – Самарқанд, 2019.

⁷Омонтурдиев А.Ж. Профессионал нутқ эвфемикаси (чорвадорлар нутқи мисолида): Филол. фан. док-ри. дисс. – Тошкент, 2009.

⁸Рустамова Д.А. Метафорик эвфемизациянинг лингвокультурологик ва социопрагматик аспекти: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Фарғона, 2018.

⁹Умиров И.Э. Ўзбек тили парафразалари. Филол. фан. номз. дисс. автореф.– Тошкент, 1996.

¹⁰Нормуродов Р. Ўзбек тилида иккиламчи номинация. – Тошкент, 2011.

¹¹Насруллаева Г.С. Антропоцентрик метафоранинг лисоний, когнитив ва лингвомаданий аспекти: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Фарғона, 2019.

¹²Махмараимова Ш.Т. Ўзбек тили метафораларининг антропоцентрик тадқиқи (номинатив аспект). Монография (DSc). – Самарқанд, 2020.

¹³Худайберганаева Д.С. Ўзбек тилидаги бадиий матнларнинг антропоцентрик тадқиқи: Филол. фан. док-ри. дисс. автореф. – Тошкент, 2015.

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети илмий-тадқиқот ишлари режасининг «Докторантлар, мустақил изланувчилар ва талабалар ўртасида олиб борилаётган илмий-тадқиқот, илмий-ижодий ишлар» илмий лойиҳасининг «Тил назарияси ва амалий тилшунослик йўналишлари» мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Рауф Парфи ижоди мисолида поэтик матнларда қўлланилган кўчма маъно турларининг концептуал ва лингвокогнитив хусусиятларини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

XX аср модерн шеъриятида қўлланган маъно кўчиш турлари ўрнини лингвокогнитив жиҳатдан ўрганишнинг долзарблигини белгилаш;

қадимги ва ўрта аср мутафаккирларининг лингвофилософик ва замонавий лингвистик асарларида кўчма маънога оид назариялар ривожланишининг асосий йўналишларини аниқлаш;

модерн шеърларнинг лексик-семантик хусусиятлари, синтактик ва семантик-стилистик механизмларини аниқлаш орқали ўзига хос хусусиятларини асослаш;

ўзбек модерн шеърияти ва таржима матнларида индивидуал услубий маҳоратга кўра кўчма маънода қўлланган бирликларнинг концептуал механизмлари ва когнитив моделларини ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида модерн шеъриятда қўлланган маъно кўчиш турлари (*метафора, метонимия, синекдоха, вазифадошлик*) танланган.

Тадқиқотнинг предметини Рауф Парфи шеърияти ва таржималаридаги маъно кўчиш турларининг лингвокогнитив ҳамда концептуал хусусиятлари ташкил этади.

Тадқиқот усуллари. Тадқиқотда когнитив-семантик, когнитив-моделлаштириш, дифференциал-семантик, қиёсий, статистик, концептуал ва контекстуал таҳлил каби усулларида комплекс фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги куйидагилардан иборат:

кўчма маъноли сўзларнинг концептуал майдони доирасини аниқлаш орқали концептуал метафора *манба майдони* ва *мақсад майдони*, концептуал метонимия эса *восита майдони* ҳамда *мақсад майдони* каби когнитив структуралар тамойилида ишлаб чиқилган;

илк бор метонимиядан фарқлаган ҳолда синекдоха ва унинг таснифи борасидаги назарияларга когнитив модель асосида ёндашилган ҳамда модерн шеъриятда концептуал метафорани корреспонденциялар тўплами, яъни "хариталаш" (mapping) асосида ўрганиш таклиф қилинган;

маъно кўчиш турлари бутун → қисм, қисм → бутун тамойилидаги герменевтик ёндашув асосида, шу жумладан, метафоралар тузилишига кўра лексема → фразема → бирикма → гап → матн тарзида лексик, морфологик, синтактик аспектларда очиб берилган;

Рауф Парфи таржималарида қўлланган кўчма маъно турларининг фаол ва пассив даражалари тасвирий статистикасини график шаклда

умумлаштириш орқали шоир ижоди ва таржималарида метафора етакчилик қилиши (метафора — 77 %, метонимия — 13 %, синекдоха — 8 %, вазифадошлик — 1 %) далилланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

модерн шеърларда кўчма маъно турларининг ўзига хос хусусиятлари ва номинатив функцияси ўрганилган;

ўзбек тилида ҳосила маъно когнитив ва концептуал таҳлилга асосан илмий жиҳатдан талқин этилган;

маъно кўчишининг нутқ маданиятини юксалтиришдаги ўрни ва уларнинг қўлланилиши, тадқиқ этилишига доир илмий-назарий маълумотлар когнитив тилшунослик, корпус лингвистикаси, умумий тилшунослик каби фанлар бўйича яратиладиган дарслик ва ўқув қўлланмаларнинг янада мукамаллашувига хизмат қилиши асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги когнитив ва концептуал таҳлил методологияси негизида шакллантирилгани, жумладан, ўзбек тилшунослигида кўчма маъно турларини ўрганишнинг лингвистик парадигмалар кесимидаги ўрни назарий манбалар ёрдамида атрофлича очиқ берилганлиги ҳамда шу асосда унинг лингвокогнитив мавқеи асосланганлиги билан белгиланади. Шунингдек, назарий фикр ва хулосалар республика ҳамда халқаро миқёсдаги илмий конференция материаллари тўплами, ОАК рўйхатидаги миллий, хорижий илмий журналларда чоп этилган мақола, таклиф ва тавсияларнинг амалиётга жорий этилганлиги, олинган натижаларнинг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти бадиий асар таҳлиliga доир янгича йўналишнинг ўринлашуви ва такомиллашувига кўмаклашади, шунингдек, ўзбек тилшунослигининг когнитив аспектига доир қатор тадқиқотлар амалга ошириш, поэтик тил тараққиётининг ўзига хос жиҳатлари ҳақида хулосалар чиқариш имконияти билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти модернизм моҳиятини чуқурроқ англаш, бадиий матн таҳлили борасида тавсия этилган усуллардан ўринли фойдаланиш мумкинлиги билан изоҳланади. Шунингдек, назарий аҳамиятга эга бўлган кўчма маъно турлари ҳақидаги мавжуд билимларни умумлаштириш, тизимлаштириш ва ривожлантиришга эътибор қаратилади. Унинг амалий аҳамияти стилистика, шеърини матн талқини бўйича ўқув курсларида олинган натижалар ҳамда лингвистикани ўқитиш амалиётида фойдаланиш имконияти билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. «Модерн шеъриятда маъно кўчишининг лингвокогнитив аспекти (Рауф Парфи ижоди мисолида)» мавзусида олиб борилган тадқиқот асосида:

модернистик метафора кўп қатламли структурага эгаллиги, модернизм лирикасида бир қадар улғайган, кўп субъектли ва бунинг ортидан кўп даражали бўлган метафора янги вазифа – матнни ташкил этиш функциясини

ўз зиммасига олганлигига оид материаллардан Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3652-сон қарорида белгиланган вазифаларни бажаришда фойдаланилган (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг 2021 йил 10 июнь ойидаги 01-03/784-сон маълумотномаси). Натижада уюшма томонидан ўтказилган назарий ва амалий анжуманлар, семинарлар, турли ижодий ишлар янги илмий-амалий материаллар билан бойиган, китобхонларнинг модерн шеърят тилини лингвокогнитив таҳлил қила олиш кўникмаси мукаммаллашган;

Рауф Парфи ижодида қўлланган антропоцентрик метафора ва метонимияларни лексик, морфологик ва синтактик қатламларда таҳлил қилиш ва тизимли муносабатларини очиш билан боғлиқ тавсиялардан I-ОТ-2019-42 рақамли «Ўзбек ва инглиз тилларининг электрон (Инсон қиёфаси, феъл-атвори, табиат ва миллий тимсоллар тасвири) поэтик луғатини яратиш» мавзусидаги инновацион илмий лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёт университетининг 2021 йил 12 июндаги 04/1-1031-сон маълумотномаси). Натижада лойиҳанинг антропоцентрик метафора ва метонимиялар билан боғлиқ қисмининг илмий қиймати ошган, тиллараро интеграцияси таъминланган;

кўчма маъноли сўзларнинг моҳиятини тўғри англаш учун уларнинг концептуал майдон доирасини когнитив моделлар асосида таҳлил қилиш борасидаги таклифлардан Ўзбекистон Республикаси маданият вазирлиги ташаббуси билан театр жамоалари томонидан ўтказилган маънавий-маърифий тадбирларда кенг татбиқ этилган (Ўзбекистон Республикаси маданият вазирлигининг 2021 йил 18 октябрдаги 05-12-10-4627-сонли маълумотномаси). Натижада нутқимизнинг кўчма маънога бойлиги, модерн шеърлардаги рамзийлик каби ўзига хос лингвистик жиҳатларнинг таъсирчанликни оширишдаги аҳамияти янада ошган;

маъно кўчиш турларининг герменевтик ёндашув асосидаги тадқиқи ва Рауф Парфи таржималарида қўлланган кўчма маъно турлари статистикаси бўйича маълумотлардан А-1-209-рақамли «Маданиятлараро ва коммуникатив ёндашув нигоҳида магистратура мутахассислиги (инглиз тили) бўйича назарий фанлардан инглиз тилида дарслик ва ўқув қўлланмалар яратиш ҳамда ўзбекча-инглизча-русча лингвистик терминлар луғатини тузиш» мавзусидаги амалий лойиҳасида белгиланган вазифаларга кўра фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ЎзДЖТУнинг 2021 йил 27 октябрдаги 22/807-сон маълумотномаси). Натижада Рауф Парфининг ижодий мероси ва таржималари ўзбек тилида ёзилган бўлса ҳам, бошқа тиллардаги луғавий бирликларни маҳорат билан қўллашнинг назарий тамойилларини белгилаши, тил ва маданиятнинг муштараклигини асослаши ўз исботини топган;

модерн шеърятда концептуал метафорани корреспонденциялар тўплами, яъни "хариталаш" (mapping) асосида ўрганиш хусусидаги

маълумотлардан Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси «Ўзбекистон тарихи» телеканали ижодкорлари «Мавзу», «Тақдимот» кўрсатувлари сценарийларини ёзишда амалий фойдаланилган («Ўзбекистон телерадиоканали» давлат муассасасининг 2021 йил 24 сентябрдаги 01-02-1501-сон маълумотномаси). Натижада модерн шеъриятни концептуал метафоралар, хусусан корреспонденциялар тўплами, яъни «хариталаш» асосида ўрганишнинг афзаллиги ўз тасдиғини топган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Диссертация тадқиқоти натижалари 9 та халқаро, 2 та республика илмий-амалий конференцияларда апробациядан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 19 та илмий иш чоп этилган, шулардан 8 таси Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда эълон қилинган мақола, шу жумладан, 1 та хорижий scopus, 1 та хорижий юқори Impact Factor журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, учта асосий боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертациянинг умумий ҳажми 168 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, унинг Ўзбекистон Республикаси фан ва технологияларнинг устивор йўналишларига мослиги кўрсатилган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси ёритилган, ишнинг мақсад ва вазифалари, тадқиқот объекти ва предмети аниқланган. Тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти асослаб берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг «Модерн шеърият концептининг ментал бирлик сифатидаги талқини» деб номланган биринчи бобида ўзбек модерн шеърияти тилининг ўзига хос хусусиятлари, концептуал аспект ва Рауф Парфи шеъриятида лисоний олам тасвири, маъно кўчиш турларининг таснифлаш хронологияси масалалари таҳлил қилинади.

Модернизм XIX асрнинг иккинчи ярми, XX асрнинг 50–60-йилларида Европа, АҚШ адабиёти ва санъатида ривож топган оқим ва йўналишларнинг умумий номи бўлиб, жаҳонда глобаллашув жараёнлари бошланаётган бир вақтда сиёсий, маданий, иқтисодий омиллар ўзаро кесишган нуқтада вужудга келади. Мазкур атаманинг келиб чиқиши лотинча «modernus» – «замонавий, янги» ва италянча «modernismo» – «замонавий оқим» тарзида изоҳланади¹⁴.

¹⁴<https://uz.m.wikipedia.org>

Модернистлар оламни мантикка таянмаган, ҳиссий «тафаккур» асосидагина тўлақонли тушуниш мумкин, деб ҳисоблашади. Улар бунда мантикий-тахлилий мушоҳадага қарши туриб, иррационал онгни етакчи санашади. Шунинг учун модернистлар анъанавий методларни инкор этиб, мавҳум, нореал ифода шаклларида ижод эта бошлайдилар. Бу йўналиш вакиллари ижтимоийликдан чекиниб, ўз шуури томон юзланади. Шунини инобатга олиб, М.Холбеков ва С.Қуронов кўрсатган 80-йилларни ўзбек адабиётига модернизмнинг кириб келиш даври деб ҳисоблаш мумкин¹⁵.

Модерн шеърият тилининг лингвистик жиҳатларига аҳамият берар эканмиз, унда кўчма маъно товланишлари, сўзлардаги рамзийлик эътиборимизни буткул тортади. Хусусан, модернистик метафора кўп қатламли структурага эга. Аслида ҳам нутқда шаклланувчи товушлар, белги ёки ишоралар, жестлар, хусусан, сўзларнинг вужудга келиши айнан метафоризация орқали содир бўлади. Шунинг учун ҳам америкалик олимлар Жорж Лакофф ва Марк Жонсон «ҳар бир тушунчанинг юзага келиши асосида метафоризация жараёни бор»лигини таъкидлашади¹⁶. Модернизм лирикасида бир қадар улғайган, кўп субъектли ва бунинг ортидан кўп даражали бўлган метафора янги вазифа – матнни ташкил этиш функциясини ўз зиммасига олган. Бундай структура турлича англашни намоён қилади ва биргина йўналишдаги талқинга қаршилик кўрсатади. Жумладан, «*Гурс этиб тушади кўз ёш томчиси...*» (Асқад Мухтор), «*Осмон тошиб кирар кўзга, сигмас кўзга, Пабло...*» (Рауф Парфи), «*Юрак эркака ихтисослашган*» (Фахриёр), «*Наҳрларда этаги йиртиқ Лўли қиздай қарғанар осмон*» (Абдували Кутбиддин), «*Ҳали мудраб ётган дунёларингни Уйғотиб учади руҳим овози!*» (Зебо Мирзо), «*кулаётган кишининг аччиқ кўз ёши-ю, ўлаётган кишининг табассумидай сирлидир санъатнинг юраги билсанг*» (Улуғбек Ҳамдам), «*милтиқ ўқларидай гумбир-гум қилиб ҳаводан қарсақлар ясардим доим*» (Шавкат Раҳмон), «*Юрагимга киргандим, Чиқолмай қолиб кетдим. Бу дунёнинг дардида Ўтиндай ёниб кетдим*» (Усмон Азим) каби кутилмаган ташбеҳлар, тафаккур торларини чертадиган — теша тегмаган метафоралар юзага келдики, улар модерн шеърнинг ўз қаддини тутиб олишига йўл очди. Давр ва замондошларнинг қиёфасини ёрқин чизиш мақсадида модернистик шеърият тилига ҳамиша ҳам оҳангдорлик ва мусиқийликка жўр бўлавермайдиган неологизм(янги сўз)лар, байналмилал сўзлар, илм-фанга оид атамалар, тарихий, диалектал (худудий чегараланган), ундов, тақлидий каби сўз шакллари, касб-хунарга доир тушунчалар номи ва бошқалар кириб келди, бадий тасвир воситаларининг муайян шеърда ниҳоятда кўп қўлланиши натижасида метафорик фикрлаш тарзи кучайди.

Тадқиқотнинг «**Рауф Парфи шеъриятида лисоний олам тасвири**» фаслида когнитив тилшуносликнинг энг муҳим тамойили ҳар қандай лисоний шакл асосида инсон тафаккур фаолиятининг маҳсули бўлган ментал тузилма – концепт туриши ҳамда Рауф Парфи ижодида лисоний олам қай

¹⁵Қуронов С. Модерн шеъриятда тасвир [ht tps://yoshlikjurnali.uz/tadqiqot/modern-she'riyatida-tasvir](https://yoshlikjurnali.uz/tadqiqot/modern-she'riyatida-tasvir)

¹⁶George L., Mark J. Les métaphores dans la vie quotidienne (trad. fr.), Paris, Éd. de Minuit, 1983.

тарзда тасвирланиши хусусида тўхталиб ўтилган. Модерн ёзувчилар оламни кўпроқ қора рангларда кўрдилар ва тасвирлай бошладилар. Улар одамзоднинг кутилмаган жиҳатларини акс эттиришга уринишди. Шу сабабдан модерн адабиётда ҳаёт ҳақиқатига риоя қилиш муҳим ҳисобланмайди. Бу давр шеърлятида китобхонга ҳаёт ҳақида ақл ўргатиш, қандай яшаш юзасидан йўл кўрсатишдан кўра инсон руҳиятининг мураккаб манзараларини акс эттиришга эътибор кучайди.

Эндиликда шеър ўқиш одам учун дам олиш, кўнгил очиш йўлларида бири бўлмай қолди. Шеърдан завқ олиш учун ўқувчининг қулоғи ҳам, кўзи ҳам, тафаккури ҳам, туйғулари ҳам зўриқиши, шеър ўқиётганда фақат завқ ва лаззат туйибгина қолмай, жиддий меҳнат қилиши ҳам лозим бўлиб қолди. Бадиий асар уч томонлама коммуникация ҳодисаси: «*муаллиф – қаҳрамон – китобхон*» иштирокидаги дискурс мақомини олади. Бу мақом ҳам ижодкорликка чақирадиган тугалланмаганликни, матн очиқлигини кўзда тутди. Шунга кўра, модерн шеърлар китобхонни тугалланмаган ижод жараёнида ҳам қатнашишга ундайди. Натижада шеър китобхон томонидан бериладиган мазмунга эга бўлади. Модерн ўзига хосликнинг илк намуналарини Рауф Парфи «чизган» манзараларда кўриш мумкин:

Овозингни ўпарман, севгилим,

Кўзларимга кириб музлаб қолар овозинг,

Йўқотув ҳиссини туяр кўксим сирқираб [Т.руҳи; 196-б.].

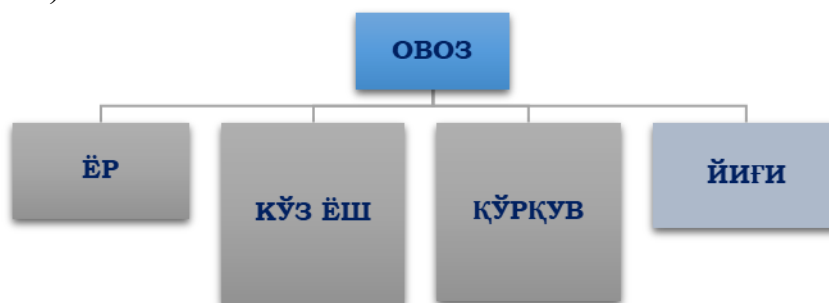
Шоирнинг 1980 йилда ёзилган «Тонг саҳардан ўлтирибсан...» мисралари билан бошланувчи шеърдан олинган ушбу парчада тушқунликка тушган аёл ҳолати акс этган. Рауф Парфи севгидан куйган аёлни мисралар давомида маъшуқа даражасига олиб чиқиш билан унинг руҳиятини тасвирлашга уринар экан, ўз-ўзидан китобхонда муайян психологик кайфиятни ҳис қилиш имкони туғилади. Аммо бу ўқувчи ўрганган шеърлий тасвирлардан жиддий фарқланади. Яъни шоир ақл бовар қилмас даражада имконсиз ҳолда қолиб, «Овозингни ўпарман», дея ҳамдард бўлса-да, кўзларига кириб, музлаб қолган видолашув овози туфайли охир-оқибат барибир йўқотув ҳиссини туйган кўкси сирқираб, яъни зирқираб кетади. Аслида овозни ўпиб бўлмаганидек, кўзларга кириб музлаб қолишининг ҳам иложи йўқ. Бу тасвир орқали ишқи поймол бўлган аёл ҳолати лирик қаҳрамонни қай даражада оғир аҳволга солгани, мантиқ кўчасига қарама-қарши қадам қўйгандек, ўзгача усулда очиб берилган. Кўринадики, метафорани тилда шунчаки безак воситаси сифатида эмас, балки қайта қуриш, структуралаш ва ҳатто ҳақиқатни яратиш учун концептуал восита сифатида қабул қилиш мумкин. Шунга асосан шеърни таҳлил қиладиган бўлсак:

ОВОЗ → бу севикли ЁР (Овозингни ўпарман, севгилим).

ОВОЗ → бу КЎЗ ЁШ, музлаган сув (Кўзларимга кириб музлаб қолар овозинг).

ОВОЗ → бу ҚЎРҚУВ, йўқотиш ҲИСсининг ифодаси (Йўқотув ҳиссини туяр кўксим сирқираб).

Демак, бу ОВОЗ → севгидан куйган аёлнинг ЙИҒЛАГАН ОВОЗИ (расмларга қаранг):

1-расм. «ОВОЗ» концептуал метафораси талқини

У шу қадар аччиқ кўз ёш тўқмоқдаки, овутомқчи бўлган лирик қахрамон бу дардли йиғи таъсирида ҳеч қандай гап-сўзсиз ҳам изтироб сабабини тушунади ва совуқ оҳ-воҳдан «музлаб», ёрдамга ожизлиги туфайли кўкси сирқираб кетади. Моҳиятан шундай теран ва бетакрор ижодий меросни инобатга олиб, тадқиқотда кўчма маъно турларининг когнитив механизмини айнан миллий модерн шеърятнинг асосчиларидан бири ва энг йирик вакили бўлмиш Рауф Парфи шеърятни мисолида ўрганиш мақсад қилинди.

Дарҳақиқат, унинг шеърлари бир марта ўқиб қўйиладиган ва дарҳол ўқиб олинладиган содда шеърлар сирасига кирмайди. «Матн таркибида келувчи сўзнинг қандай кўчим асосида юзага келишини компонент таҳлил орқали яққол кузатиш мумкин. Зеро, таҳлилнинг ушбу тури кимёвий моддаларни бир-биридан ажратиб ўрганилганидек, сўзларнинг ҳам бир қанча семаларини алоҳида-алоҳида, чуқур таҳлил этишга хизмат қилади»¹⁷. Масалан:

Ерга ботган осмонларни кузатдим,
Чопилган оёғим билан чопдим мен.

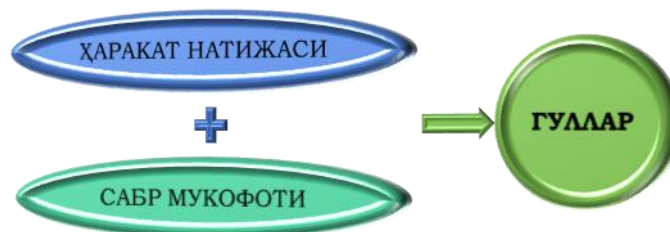
Кесилган қўлимни сизга узатдим,
Бу дунё гулларга тўлди. Қотдим мен [Т.руҳи; 263-264-б.].

Бундай мисраларни ўқиб, англаш учун киши муайян рухий-интеллектуал тайёргарликка эга бўлиши зарур. Шоир шеърнинг илк сатрида юксаклик даъвоси билан «осмон»да юрган, аммо ҳаёт синовларига дош беролмай «ерларга ботган», масалан, ҳамма нарсаи бору, лекин биргина тирноққа (фарзандга) зор кимсаларни кузатади. Лекин ўзининг имкони ҳам «ерга ботган»никидан ортиқ эмаслигини иккинчи сатрда акс эттиради. Бу сатрдаги шаклдош (омоним) асос(ўзак)дан юзага келган «чопилган» (кесилган) ва «чопдим» (югурдим) сўзлари ўзгача бадий манзара ҳосил қилган. Одам – ожиз, шоирнинг ҳеч ерга етмас қўлининг «кесилган»и – шунинг белгиси. Лекин дунё кутилмаган сирларга тўла. Буни дунёнинг гулларга тўлганидан сезиш мумкин (расмларга қаранг):

¹⁷Рофиева Г.Ю. Метафоралар тадқиқига замонавий ёндашув //Хорижий филология журнали (samxorfil/uz). Қобулжонова Г.К. Метафоранинг системавий лингвистик талқини. Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2000.

2-расм. Одамзод талқини

3-расм. «ГУЛ» концептуал метафораси талқини

Демак, имконсиз, иложсиз қолганда ҳам тушкунликка тушмай, йиқилишдан кўркмай, дадил ҳаракат қилгангина ютади бу ҳаётда. Мана шундай шеърий матнлар тилини тадқиқ этишда когнитив ва концептуал таҳлил усуллари муҳим ўрин тутди. Ижодкорнинг лингвопоэтик воситалардан фойдаланишда маҳорат эгаси эканлигини шеърий матн асосида фавқулдда ҳосил қилинган ноёб ва образли ифодалар, улардаги ўзгача руҳни бадиий тафаккур талқинида ҳис этамиз.

Тадқиқот 1-бобининг 3-фасли «**Маъно кўчиш турларининг таснифи хронологияси**» деб номланган. Кўчма маъно асосида янги сўз ҳосил бўлиши, деярли, барча мутахассислар томонидан эътироф этилган бўлса-да, маъно кўчишига олиб келувчи ҳодисалар, уларнинг тури масаласидаги қарашлар ҳанузгача мунозарали. Баъзи манбаларда ҳосила маънони юзага келтирадиган ҳодисанинг икки тури кўрсатилса, айрим ишларда ундан кўп таснифланганига гувоҳ бўламиз. Шунингдек, ҳанузгача уларни қориштириш, ёндош ҳодисалар билан қўшиб юборилган ҳолатлар кўп учраши каби муаммоларини инобатга олиб, ушбу масала тарихига Аристотелдан то бугунги давргача хронологик жиҳатдан эътибор қаратилган. Қолаверса, ишда А.А.Реформатский ҳамда кўпчилик ўзбек тилшунослари фикрига қўшилган ҳолда кўчма маъно ҳосил қилувчи ҳодисаларни тўрт турда: **1) метафора; 2) метонимия; 3) синекдоха; 4) вазифадошлик** сифатида таснифлаб, таҳлил қилиш маъқул топилди.

Диссертациянинг иккинчи боби «**Тилшунослик назариясида кўчма маъно турларининг когнитив моделлари**» деб номланади. Унинг «**Метафора назариясининг лисоний мақоми**» ва «**Метонимик трансфер ва концептуал метонимиянинг турлари**» деб номланган фаслларида умумий тилшунослик нуқтаи назаридан метафора ҳамда метонимия назариясига доир тадқиқоту таҳлиллар хусусида фикр юритилади. Бу ўринда уларнинг ўзига хослиги, ички турлари, когнитив моделлари, ёндош ҳодисалардан фарқли жиҳатлари тадқиқ этилиб, аниқ чегарасини белгилаш

борасида хулосалар чиқарилган. Мақсад назарий аҳамиятга эга бўлган метонимик трансфернинг турлари (метонимик узатиш ходисалари) ҳақидаги мавжуд билимларни умумлаштириш, тизимлаштириш ва ривожлантиришдан иборат. Метонимия асосида кўчма маъно ҳосил қилиш фикримизни лўнда, ифодали, таъсирчан баён қилишнинг бир йўли саналади. Манбаларда бу ходисанинг кўринишлари ҳақида, деярли, бир хил таъриф келтирилади, бироқ мисоллар таҳлилида чалкашликларни ҳали ҳануз талайгина учратамиз. Шу муаммони ҳал этиш мақсадида метонимиянинг ўзбек тилида асослаб берилган олти-етти хил кўринишини йигирма тўрттага етказилди. Шунингдек, концептуал метонимия масаласига ҳам алоҳида тўхталиб ўтилади. В.Крофт ва Д.Крузнинг таъкидлаганларидек, сўз ясалишида концептуал метонимия типигаги маъно кўчишининг юз бериши икки когнитив майдонни, яъни *восита майдони* ва *мақсад майдони*ни ўз ичига олади. Уларнинг фикрича, метонимияда *восита майдони*нинг вазифаси фақат *мақсад майдони* тузилишини аниқлашдан иборат¹⁸. Масалан: «*Русия! Йиғлама, кўз ёшингни сот*» [Тавба; 27-б.] мисрасидаги Русия сўзи орқали Россия аҳолиси назарда тутилган бўлиб, бу ўринда ҳам концептуал метонимия юзага келган. Бунда *восита майдони* – **жой (топоним (жой номи) – Россия)** концепти бўлса, *мақсад майдони* **одам** концепти ҳисобланади (расмга қаранг).

4-расм. Концептуал метонимия

Замонавий когнитив тилшуносликда Л.Гуссенс томонидан қўлланган *метафтонимия (метафора+метонимия)* ва унинг иккита тури ҳам Рауф Парфи ижоди мисолида таҳлил қилинган. Метафтонимия берилган муаммони ўрганиш вақтида «идиоматик бирикма сўзларни шакллантиришга хизмат қиладиган когнитив механизмлардан бири сифатида ишлатилади»¹⁹.

«**Синекдоха ва вазифадошликнинг юзага келишида лингвистик омиллар**» фаслида мазкур икки тушунча назарий жиҳатдан тадқиқ этилади. «Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати»да уни «бир предмет номининг бошқа предметга бутун ва қисм муносабати асосида кўчиши, бутунинг номи қисмнинг номи ва аксинча бўлиб қолиши»²⁰, дея таърифланса, М.М.Миртожиев: «Сўзнинг ҳосил қилувчи ва ҳосила маъно референтларидан бири бутунни, иккинчиси унинг бўлагини билдиришига

¹⁸Юлдашев А.Г. Кўчма маъноли сўзларда когнитив механизмларнинг ўрни // Ўзбекистонда хорижий тиллар илмий-методик электрон журнал. № 3/2019. – Б. 61.: Croft W. and D. Alan Cruse. Cognitive Linguistics, New York: Published in the United States of America by Cambridge University Press, 2004. – P. 193.

¹⁹Yuldashev A.G. Metonymy as the Main Cognitive Mechanism in the Formation of Idiomatic Compound Words // Anglisticum Journal (AJ), Volume: 5/Issue: 7, July 2016. – P. 32.

²⁰Ҳожиёв А.П. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент, «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти (www.ziyouz.com kutubxonasi) – Б. 88.

кўра ҳосила маъно юзага келтириши»²¹, – деб изоҳлайди.

Мазкур қоидалардан англашилиб турибдики, тилшуносликка оид адабиётларда синекдохага, деярли, бир хил таъриф берилган. Аммо мисоллар борасида чалкашликлар талайгина. Бунга сабаб уни дастлаб метонимиянинг бир кўриниши сифатида талқин этилгани ва айрим адабиётларда ҳали ҳам шу фикр асос қилинишидир²². Тилнинг бошқа-бошқа ҳодисалари бўлмиш метонимия ҳамда синекдоханинг кескин фарқланувчи ўзига хос хусусиятлари М.М.Миртожиевнинг учта тафовутига қўшимча қилган ҳолда жами саккизта фарқли жиҳат дифференциал-семантик метод асосида таҳлил қилинади. Намуна:

1) нутқ жараёнида сўз тушиб қолиш ҳолати икки ҳодисада ҳам учрайди. Бироқ синекдохада бутуннинг ўз таркибидаги бўлаги билан боғлиқ сўз тушса, метонимияда икки предметнинг ўзаро вақтинча алоқадорлигига асосланган сўз тушиб қолади. Бу ҳол, айниқса, одам билан боғлиқ мисолларда очиқ намоён бўлади. Қиёсланг:

1-жадвал.

Синекдоха ва метонимияда сўз тушиши

<i>Синекдоха</i>	<i>Метонимия</i>
«Дўстлар!» – дея пешвоз чиқди <u>жингалак соч.</u>	Ҳой, <u>қизил шапкача</u> , каёққа кетяпсан?
<i>жингалак соч (қисм) – жингалак сочли қиз ёки йигит (бутун) маъносида</i>	<i>қизил шапкача – қизил шапка кийган қиз</i>

Демак, одамнинг бирор аъзоси инсон тушунчасини ифодалаб келса, яъни соч, кўз, бурун каби ўз аъзоси билан бирор шахсни назарда тутилса синекдоха; кийган кийим, либос белгиси ёки ўзида муайян вақт мавжуд бўладиган нарса номи билан мурожаат қилинса, метонимия юзага келади.

2) кўп ҳолларда синекдоха ажралмас бутун ва бўлакни билдирса, метонимияда бу ҳолат «ажралувчан» характерга эга бўлади. Масалан:

2-жадвал.

Синекдоха ва метонимия ўртасидаги ажралмас ёки «ажралувчан»лик тафовути

<i>Синекдоха</i>	<i>Метонимия</i>
Пичоғингни боғла, эй <u>бағир</u> ... [Сакина: 96-б.]	Бир зумда икки <u>товоқни</u> тугатдик.
<i>бағир одамнинг ажралмас қисми</i>	<i>товоққа солинган «ажралувчан» овқат назарда тутилган</i>

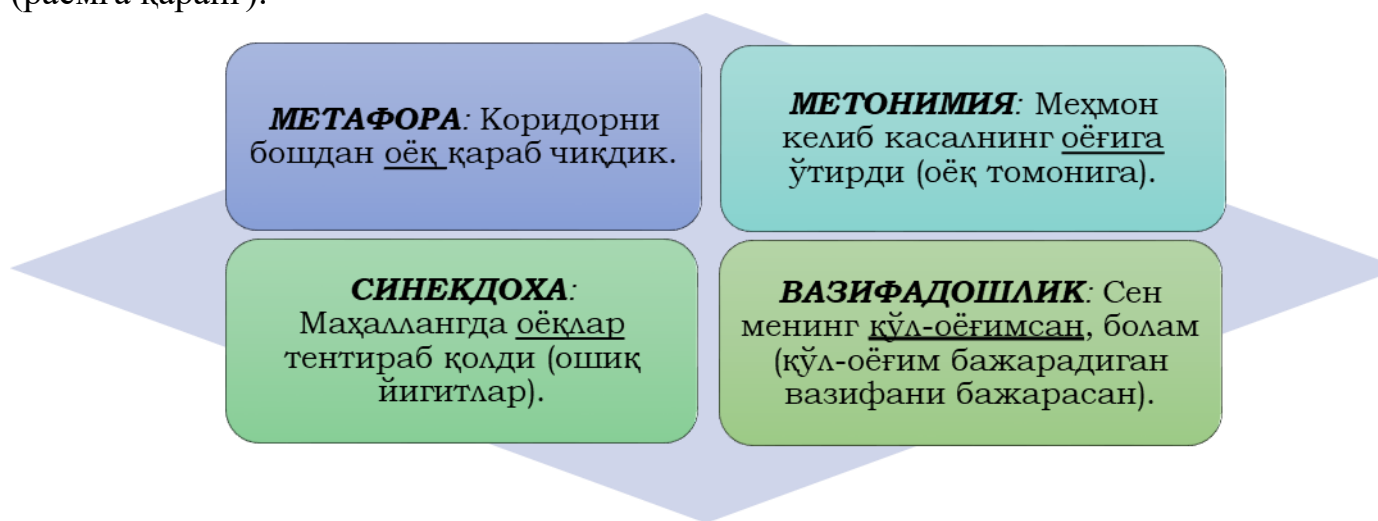
Вазифадошлик нафақат ўзбек, балки бошқа тилларда ҳам у қадар кўп

²¹Миртожиев М.М. Ўзбек тили семасиологияси. – Б. 104.

²²Қаранг: Агаян Э.Б. Введение в языкознание. – С. 220; Ҳэзерге башкорт теле. – Б. 16; Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. – С. 67; Булаховский Л.А. Введение в языкознание. Часть II— М.: Учпедгиз. 1954. — С. 64; Ҳақимова М. Семасиология. — Б. 56; Азизов О. Тилшуносликка кириш. – Б. 63.

Ўрганилмаган ва назарий жиҳатдан қоидаси ишлаб чиқилган бўлса-да, бир қанча тилшунослар эътиборидан четда қолган, тадқиқталаб ҳодисалардан бири ҳисобланади. Ўзбек тилшунослигидаги адабиётларда уни *функционал кўчириш*, *функциядошлик* каби атамалар билан ҳам юритилади. Лотинча «*funktio*» — «*фаолият*», «*вазифа*» деган маънони билдиради²³. «Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати»да унга бир мунча аниқ таъриф берилади: «Бир предмет номини бошқа предметга бажарадиган вазифасидаги ўхшашлик асосида кўчириш»²⁴. Масалан: Машинанинг эшиги катта харсангтошга тиралиб қолган эди. Мазкур гапдаги эшик сўзи функционал кўчиришга мисол бўлади. Чунки асл маъносидаги уй эшигига шаклан ўхшамайди, балки кириб-чиқиш жойи сифатида вазифаси жиҳатдан ўхшашликка таяниб, шу номда аталган. Қолаверса, у дастлабки «уй эшиги» бирикмасидаги луғавий маънони суриб чиқарган эмас, аксинча, бир вақтда паралел ҳолда бири иккинчисини инкор этмай истеъмол доирасида фаол қўлланмоқда. Демак, объектлар бир хил функция бажарганда вазифалар ўхшашлиги билан алмашинувлар пайдо бўлади. Тадқиқотда бу масалага махсус тўхталиб ўтилди.

Полисемантик сўзлар ичида шундайлари борки, улар тилда ёки нутқда кўчма маънонинг бир неча тури доирасида ҳосила маъно ифодалай олади. Масалан, *оёқ* сўзи метафора, метонимия, синекдоха ҳамда вазифадошлик ҳодисалари талабига мувофиқ кўчма маънода қўлланиши мумкин. Масалан (расмга қаранг):

5-расм. Оёқ сўзининг кўчма маънолари

Худди шундай мисолларни кулоқ (метафора, синекдоха, вазифадошлик), кўз (метафора, синекдоха, вазифадошлик), бош (метафора, метонимия, синекдоха, вазифадошлик), эшик (метонимия, синекдоха, вазифадошлик), қанот (метафора, синекдоха, вазифадошлик) каби сўзлар доирасида ҳам кўришимиз мумкин. Аммо бу каби ҳолатлар чалғитиб қўймаслиги лозим.

²³Турсунов У.ва бошқ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Т.: 1992. – Б. 82.

²⁴Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Б. 126.

«Модерн шеърятда маъно кўчишининг когнитив хусусиятлари» деб номланган 3-бобда Рауф Парфи лирикаси ва таржималари когнитив жиҳатдан таҳлил қилинади. **«Концептуал метафора – Рауф Парфи шеърларида етакчи тасвир воситаси сифатида»** деб номланган 1-фаслда концептуал метафоранинг тузилишига кўра турлари ва унинг ўзига хослиги борасидаги мисолларга эътибор қаратилди. Шоирнинг ижодий индивидуаллигини таъминловчи асосий воситалардан бири шеърятининг метафорага бойлигидир. Ушбу ўзига хосликни Асқад Мухтор шундай эътироф этган эди: «Рауф Парфи поэзияда мураккаб ва динамик метафоралар усулини танлади. Унда айрим образларгина эмас, балки бутун шеър метафора ҳаракатига қурилади, метафора поэтик тилга, образ мантиқига, шеъринг тафаккур бойлигига айланади»²⁵. Мазкур тадқиқотда нафақат айрим образлар, балки бутун шеър метафора ҳаракатига қурилган шеъринг жумлалар лингвистикасига тўхталиб ўтиш лозим топилди.

Ўзбек тилида концептуал метафорани биринчилардан бўлиб ўрганган тилшунос Д.Худойберганова матн семантикасида уни таҳлил қилишдан ташқари, қуйидаги гуруҳларга ажратиб кўрсатишни таклиф қилади: а) сўз шаклидаги метафора; б) сўз бирикмаси кўринишидаги метафора; в) жумла кўринишидаги метафора; д) микро матн шаклида метафора²⁶. Мазкур фаслда эса қуйидаги беш таснифга асосланган ҳолда тўпланган метафоралар таҳлил қилинди: 1) метафорик лексема; 2) метафорик бирикма; 3) метафорик фразема; 4) метафорик гап; 5) метафорик матн.

Ном кўчиши билан боғлиқ тафаккур тажрибалари айнан метафоранинг когнитив назарияси шаклланишига туртки бўлди. Натижада замонавий тилшуносликда янги «концептуал метафора назарияси» тушунчаси америкалик олимлар Жорж Лакофф ва Марк Жонсон тадқиқотлари негизида вужудга келди. Уларнинг «Биз билан ёнма-ён яшаётган метафоралар» («Metaphors We live by»²⁷) китобида таъкидланишича, инсон нутқида «метафораларнинг тез-тез учраб туриши мазкур феноменнинг маълум бир тизим асосида ўрганилиши керак»лигини тақозо этади²⁸. Назарияда муаллифлар метафора табиатининг янги хусусиятларини очиб беришди, бу концептуал лингвистик мақомга эга бўлишнинг оддий услубий ифода бирлиги эканининг муҳимлигини кўрсатади. Муаллифларнинг фикрига кўра метафора нафақат тилни ифодалаш бирлиги, балки ҳодисадир. Ақл (идрок) билан боғланган ва «...метафора инсоннинг концептуал тизимида ўрнатилгандек тилни ифодалаш бирлигида мавжуд. Бошқача айтганда, метафора тафаккур учун хос ва лингвистик метафоралар фақат шу ҳодисанинг ташқи ифодасидир»²⁹. У концептуал характерга эга, яъни баъзи нарсаларни метафора усулида тасаввур қиламиз, деган ғоянинг асосий

²⁵dunyouzbeklari.com.

²⁶Худойберганова Д. Матннинг антропоцентриқ тадқиқи. Монография.– Тошкент, «Фан», 2013. – Б. 50.

²⁷Lakoff G., Johnson M. Metaphors We live by. – The University of Chicago Press, 2003. – P. 38.

²⁸Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А.Н.Баранова. — М.: Едиториал УРСС, 2004.

²⁹Скрёбцова Т.Г. Когнитивная лингвистика. – Санкт-Петербург. Филологический факультет. 2011. – С. 49.

натижаси шундаки, бизнинг концептуал тизимимиз дунёда қандай ҳаракат қилишимизни бошқарганлиги сабабли кўпинча метафора билан иш тутамиз.

Мазкур назария узоқ ўтмишга бориб тақалади ва метафорани шунчаки тилда безак воситаси сифатида эмас, балки қайта қуриш, ҳақиқатни яратиш учун концептуал восита сифатида қабул қилинади. Ушбу тарихдаги таниқли файласуфларга Фридрих Ницше ва Макс Блек киради. Метафора назарияларига умумий маълумотни Гиббс³⁰, концептуал метафора назариясига эса Кўвексес³¹ берган эди. Ж.Лакофф ва М.Жонсоннинг асарлари нашр этилганидан буён уларнинг асл ғояларини тасдиқлаган, янгилик қўшган ёки ўзгартирган кўплаб тадқиқотлар олиб борилди. Бироқ кўпинча янги ғояларнинг манбаси ушбу олимларнинг тадқиқотлари бўлиб қолаверди. Рауф Парфи шеърларини тўғри таҳлил қилиш, моҳиятан яхши англаш борасида ҳам улар таъкидлаган концептуал метафора назарияси эътиборга лойиқ. Тажрибанинг бир соҳасини (одатда, мавҳум) бошқаси нуқтаи назаридан тушуниш (одатда, аниқ) концептуал метафоранинг стандарт таърифи ҳисобланади. Ушбу таъриф концептуал метафораларни ҳам жараён, ҳам маҳсулот сифатида акс эттиради³². Ж.Лакофф ва М.Жонсон фикрига асосан, метафорик ҳосила маънонинг пайдо бўлишида икки когнитив майдон мавжуд: асосий мавзунини ташкил этадиган **мақсад майдони** (мақсад ҳудуди, мақсадли домен – «target domain») ва муҳим метафорик мулоҳазалар содир бўладиган ҳамда унда ишлатилган манба тушунчаларини таъминлайдиган **манба майдони** (мўлжал ҳудуди – «source domain») иштирок этишини кўрсатишади³³. Манба майдони аниқ домен, мақсад эса мавҳум. Номоддий ёки унчалик катта бўлмаган соҳани метафора сифатида концепциялаштириганда аниқроқ домен нуқтаи назаридан маълум метафора ҳақиқатини яратамиз. Рауф Парфи услубининг ўзак мағзи бўлган тимсолли, мажозий лиризм таҳлили ушбу тушунчанинг моҳиятини ёритишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади. Шунга кўра, унинг шеърлятида куйидаги концептуал метафораларни кўп учратамиз (жадвалга қаранг):

3-жадвал.

**Концептуал метафораларнинг
когнитив майдон доирасидаги талқини**

МАҚСАД МАЙДОНИ («TARGET DOMAIN»)	МАНБА МАЙДОНИ («SOURCE DOMAIN»)
ИЛҲОМ	ЁМҒИР
ШОИР	ҚУШ, ТЎРҒАЙ, ҚУШЧА
ИНСОН	КЎЗ
ДУШМАН	ШАМОЛ
МАЗЛУМ	ЯПРОҚ ВА ШАМ

³⁰Gibbs R.W. and Cameron L. Social-cognitive dynamics of metaphor performance Cognitive Systems Research, 2007. – 9:64-75.

³¹ Kövecses, Z. Metaphor. A Practical Introduction, 2nd edn, Oxford and New York: Oxford University Press. 2010.

³²Zoltán Kövecses. Conceptual metaphor theory. www.researchgate.net

³³Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We live by. – The University of Chicago Press, 2003. – P. 195.

Бир тушунча моҳиятини очишда бошқа бир тушунча доирасига хос бўлган сўзлардан фойдаланилади ва натижада икки хил маъновий гуруҳ сўзларини умумийлаштира олган янги моҳият шаклланади.

Демак, метафоризация билимлар жамланмасининг икки томонлама ҳаракати: манба ва мақсад бирлашувидан юзага келади. Натижада «когнитив тасвир» ҳосил бўлади. Манба кўлами мақсаддан кўра аниқ, шунинг учун метафоризация жараёни қисман мавҳум бўлган тушунчаларни биз учун аниқроқ бўлган сўзлар ёхуд тушунчалар орқали беришимизга туртки бўлади³⁴.

Концептуал метафора тажрибада икки доменлар ўртасида корреспонденцияларнинг тизимли мажмуи ҳисобланади. Бу "бир домен(майдон)ни бошқа жиҳатдан тушуниш" демакдир. Хусусан, унинг синоними сифатида бадий матн таҳлили учун лингвистикада тез-тез ишлатиладиган атама "хариталаш" ҳисобланади. Бунинг сабаби шундаки, айрим элементлар ва улар ўртасидаги муносабатлар бир домен – "манба майдони" орқали бошқа "мақсадли" доменни назарда тутаяди. Масалан, шоирнинг шеърларида ҚУШ образи ҚУШЧА, ТЎРҒАЙ, умуман қандай қиёфада тасвирланмасин, манба майдони сифатида ШОИР қиёфасидаги мақсадли майдонни юзага келтиради. Бу борада битта умумий тушунчанинг турли жиҳатларига назар ташлайлик:

Тўрғай – куйлари шўх, нафис, юраклари хуш, кўк юзида парвоз этиб юрган эркин ва завқли қуш;

Тўрғай – Кўкда ер ҳақида қўшиқ айтиб, қуёшга ботган қуш;

Паришон ва гариб йиғлаб ўтирган Қуш... қалбида бир дарди бор.

Шеърлар асосида хулоса қилинган бундай мисолларни ҳисобга олиб, қуйидаги корреспонденциялар тўплами, яъни "хариталаш" (mapping) таклиф қилиниши мумкин:

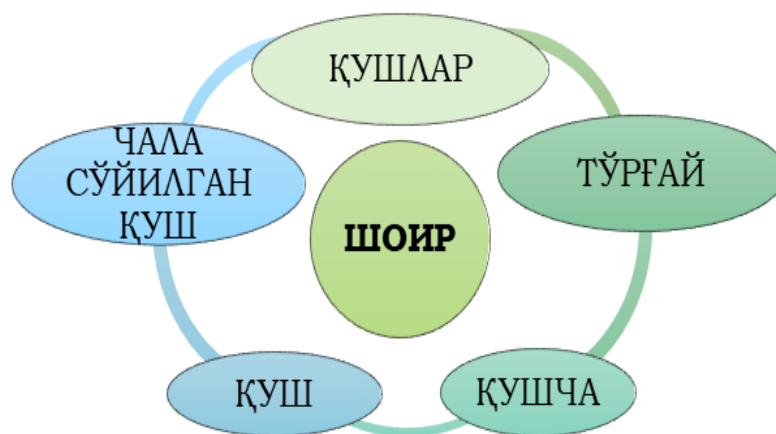
ҚУШЛАР → ТЎРҒАЙ → ҚУШЧА → ҚУШ = ШОИРЛИКНИНГ ЎСИШИ (эволюцияси)...

ТЎРҒАЙ = бу ШОИР → у ўз халқининг овози бўлиши керак;

ҚУШЧА = бу ШОИР → у чорасиз, лекин исёнкор Рух, Хуррият тимсоли;

Бўзюзида айтадиган Сўзи бор «чала сўйилган ҚУШ» = ШОИРнинг ўзи... Расмга қаранг:

³⁴Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А.Н.Баранова. — М.: Едиториал УРСС, 2004.

6-расм. Қуш концепти

«ХАРИТАЛАШ» элементлари ҚУШ домен (манба) ва ШОИР домен (мақсад) элементлари ўртасидаги муносабатни ташкил қилади. Албатта, бу оқилона кўриниши учун ШОИР домен «mapping»и аслида қуш метафорик тимсоли ҳақида нисбатан муайян тушунча яратганини ҳис қила билиш лозим. Бу маълум бир МАНБА МАЙДОНИ МУАЙЯН МАҚСАД МАЙДОНИ КОНЦЕПТУАЛИЗМИ учун ишлатилади, деган маънони англатади. Бир домен элементлари метафорик ифодаланган мажмуини ҳисобга олиб, бу элементлар ҳақида янада кўпроқ илм олишимиз мумкин, шунингдек, мақсад устига мазкур қўшимча **БИЛИМ ХАРИТАСИ**дан фойдаланиш ижобий натижа беради. Ушбу қўшимча турдаги манба-домен билимлари кўпинча «*метафора хулосаси*» ёки «*метафорик сабаблар*» деб номланади. Ҳар доим маълум бир мақсадга янги манба майдони қўлланилганда, мақсад майдонни аввалгидан кўра бошқача кўряпмиз. Бундай вазиятни чекловчи ҳодиса маълум бир мақсад майдони умуман мавжуд бўлмаган ҳолатдир, лекин битта (ёки бир нечта) манба майдон(лар)ни қўллаш орқали у яратилади. Кўпинча мавҳум тушунчалар учун сўзларнинг этимологиялари ушбу дастлабки концептуализацияни акс эттиради.

«Кўксимни йиртдим мен, бағримни тилдим» [Т.руҳи; 260-б.], «Ўпиб хаёлингни қонайди дардим» [Т.руҳи; 188-б.], «Кўзларимда юмалоқ севги» [Т.руҳи; 118-б.], «Бошингда гамларнинг тоилари синди» [Т.руҳи; 182-б.], «Юрак чапак чалади чанқоқ» [Т.руҳи; 105] каби мисралар ҳам концептуал метафора қолипида бўлиб, моҳиятан реал ҳаётга тўғри келмайди. Сабаби, олдинги фаслларда таъкидланганидек, Рауф Парфи каби модерн ижодкорлар учун тасвирнинг реал ҳаёт, борлиққа мос келиши эмас, балки инсоннинг ички оламини, руҳий дунёсини акс эттириш муҳим саналади ва бу унинг ижодий оригиналлигини таъминлайди.

Шоирни енгган янги, оҳори тўкилмаган, кутилмаган ноанъанавий модернистик метафора усулида яратилган сўзлар: *ЁМФИР*, *ШАМОЛ*, *ҚУШЧА*, *ЧИРОҚ*, *ДАРАХТ*, *НАЙ*, *НУР*, *ЯПРОҚ*, *ХАЗОН*, *КЕЧА*, *КУНДУЗ*, *ОС[И]МОН*, *ҚУЁШ*, *ОЙ*, *ТОНГ*, *СЎЗ*, *ТОҒ*... Улар Рауф Парфи шеърларида бутунича метафорик тимсолга айланганига гувоҳ бўламиз. Кўринадики,

метафора шунчаки ифода воситасигина эмас, балки тафаккур ва маданиятга алоқадор ҳодисадир. Шундай экан, концептуал метафоралар оддий маъно кўчиши натижасида ҳосил бўлган ҳосила маъно эмас, балки «инсон тафаккурида содир бўладиган мураккаб когнитив жараён натижасидир. Бу борада олиб борган кузатувларимиз шуни кўрсатадики, концептуал метафора янги ном ясалишининг энг сермахсул усули саналади»³⁵.

3-бобнинг 2-фасли «**Рауф Парфи ижодида антропоцентрик метафоралар**» деб номланади. Антропоцентрик – бу инсон оламнинг маркази ва энг олий мақсади деган ғояга содиқ қолиш³⁶, демакдир. Таъкидлаш жоизки, «тилшуносликда антропоцентрик парадигма инсон омили, унинг ақлий ва ҳиссий олами, ташқи дунё билан алоқасига бўлган қизиқиш натижасида ривожланди»³⁷.

Г.С.Насруллаева ўз тадқиқотида антропоцентрик метафора талқинини «олам инсонда» ва «инсон оламда» когнитив модели асосида «инсон→борлиқ» ҳамда «борлиқ→инсон» муносабатига таянган ҳолда ёритиб беради³⁸. Ишда Г.С.Насруллаеванинг таснифига кўшимчалар киритиш баробарида, ундан фарқли ўлароқ, Рауф Парфи ижодида қўлланган антропоцентрик метафораларни дастлаб «ОДАМ→БОРЛИҚ» ва «БОРЛИҚ→ОДАМ» когнитив моделида таснифлаш маъқул кўрилди, бошқа маъно турлари эса кўшимчалар киритилган ҳолда мазкур 2 тасниф таркибида таҳлил қилинди:

I. «ОДАМ→БОРЛИҚ» когнитив моделида: 1) *аъзо* → объект; 2) *ҳолат* → объект; 3) *кийим* → объект; 4) *касб* → объект.

II. «БОРЛИҚ→ОДАМ» когнитив моделида: 1) *жонзот* → одам= зооморфик метафоралар; 2) *ўсимлик* → одам = фитоморфик метафоралар; 3) *осмон жисми* → одам = космоморфик метафора; 4) *предмет* → одам = абиморфик метафора; 5) *илоҳий тимсол* → одам = теоморфик метафоралар; 6) *фантастик тимсол* → одам = мифоморфик метафоралар; 7) *мавҳум тимсол* → одам қиёфасида = абстрактморфик метафора. Намуна сифатида «*илоҳий тимсол* → одам» моделидаги **теоморфик метафораларни** оладиган бўлсак, таъкидлаш керакки, «*теоним*» (юнонча *teog* - *худо (Аллоҳ)* - *опота* - *атоқли от*) - Аллоҳнинг номи ва атрибутларининг атоқли оти деган маънони билдиради. «*Теонимия*» эса шундай атоқли отларнинг тўплами, йиғиндиси, «*теонимика*» шундай ономастик кўламга мансуб атоқли отларни ўрганувчи соҳа маъносини билдиради³⁹. Демак, теоним атамаси негизида «турли диний тасаввурлар бўйича худолар, маъбудлар, диний афсонавий

³⁵Юлдашев А.Г. Кўчма маъноли сўзларда когнитив механизмларнинг ўрни // "Ўзбекистонда хорижий тиллар» илмий-методик электрон журнал. № 3/2019. – Б. 59-60.

³⁶Епишкин Н.И. Исторический словарь галлицизмов русского языка. – М.:Словарное издательство ЭТС. – 2010. (<https://gufo.me/dict/gallicisms>)

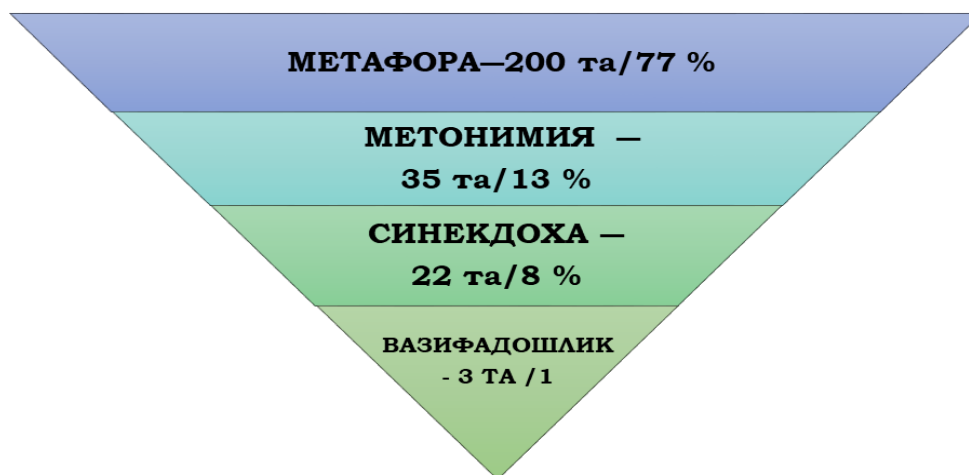
³⁷Эргашева Г.И. Турли тизимдаги тилларда гендерга оид терминологиянинг шаклланишида лингвистик ва экстралингвистик омиллар. Ф.ф.док. автореф. – Т.: 2018. – Б. 14.

³⁸Қаранг: Насруллаева Г.С. Антропоцентрик метафоранинг лисоний, когнитив ва лингвомаданий аспекти. – Б. 11-12.

³⁹Бегматов Э., Улуков Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. - Наманган: НамДУ нашри, 2006. – Б. 75.

шахс ва мавжудотларнинг номлари»ни тушуниш мумкин⁴⁰. Биз атоқли ва турдош отларни умумлаштирган ҳолда **теоморфик** атамасини қўллашни маъкул кўрдик. Улар Рауф Парфи ижодида ҳам учраб туради: «*Йаманинг руҳига сокин сўйладим*» [Сакина; 282-б.], "*Ай Сен мискин Йймон, ай сен шўрлик Хоч, Тур, уйгон, ай Хурмуз, чалқинди Чарват* [Сакина; 282-б.], «*Тошларга юкунма, ўтларга юкун...*» [Сакина; 284-б.], «*Бу сенми, Аҳраман, ёвуз қаҳрамон*» [Сакина; 280-б.]. Бу ерда илохий характердаги *Йама* (ўлим маъбудиди), *тош* ва *Аҳраман* (Ахриман – зардуштийлик динида зулмат, ёвузлик худоси) ёмон кимсалар, *ўт* (олов) эса яхши одамлар тимсолида концептуал метафорани юзага келтирган. *Йймон* – ислом дини, *Хоч* – христиан, *Хурмуз* (Ахура Мазда) – оташпарастилик дини вакиллари ўзида акс эттириб, алоқадорлик асосида антропоцентрик концептуал метонимияни ҳосил қилган.

3-бобнинг сўнгги (учинчи) фасли «**Рауф Парфи таржималарида қўлланган маъно кўчиш турларининг лексик-семантик ва когнитив тадқиқи**» деб номланади. Бу ўринда адабиётимиз хазинасини бойитиб турган бадиий дурдоналар: озарбайжон шоири Муҳаммад Ҳодий қаламига мансуб «Алвоҳи интибоҳ» («Алвоҳи интибоҳ ёхуд инсонларнинг тарихий фожиалари» ёки «Озодлик лавҳалари») номли шаклан таржибандни эслатувчи классик дoston таржимаси асосидаги «Ҳаёт садолари», шунингдек, турк шоирлари Нозим Ҳикмат ва Бехжот Камол Чоғлар, Гуржистон шоири Карло Каладзенинг шеърий асарлари матнидаги кўчма маъноли сўзларнинг лисоний ва когнитив хусусияти таҳлилига эътибор қаратилди. Чунки бошқа таржималарга нисбатан бу асарларда кўчма маъноли лексемалар нисбатан кўп, қолаверса, ўзга асарлардан ўрин олган полисемантик бирликларнинг аксариятини ўзида мужассамлаштирган. Рауф Парфи таржималарида уларнинг қўлланиш даражаси қуйидагича:

7-расм. Рауф Парфи таржималаридаги кўчма маъно турларининг структур таҳлили

Шу ўринда, МЕТОНИМИЯга тўхталиб ўтсак. Юқорида

⁴⁰Ономастика ҳақида – У ким, бу нима – QOMUS.INFO (<https://qomus.info/encyclopedia/cat-o/onomastika-uz>)

таъкидланганидек, «НАРСА → ЎЛЧОВ БИРЛИГИ» моделида нарсанинг номи унга асосланган ўлчов бирлигининг номи бўлиб хизмат қилади: *кун* («қуёш») — *кун* («сутканинг ёруғ қисми»), *ой* («планета») — *ой* («йилнинг ўн иккидан бир қисми») каби. Бунга «Кунинг, ойинг, йилинг (умринг) мотамми, ғамданми яралмишсан?» (М.Ҳодий) [Т.руҳи; 280-б.] мисрасини мисол қилишимиз мумкин. Таъкидлаш керакки, мазкур ўринда *кун*, *ой* икки йўл билан метонимияни юзага келтирмоқда: биринчиси вақт маъносида бўлса, иккинчиси *йил* сўзи каби умр маъносида. Мазкур ҳолатни шартли равишда **БИНАР (икки томонлама) МЕТОНИМИЯ** деб аташ мумкин.

Рауф Парфи таржималарида «БОРЛИҚ → ОДАМ» ва «ОДАМ → БОРЛИҚ» когнитив моделларига хос **антропоцентрик метонимиялар** кўплаб учрайди. Масалан, «Ҳаёт садолари» асарида «ОДАМ → БОРЛИҚ» когнитив модели таркибига кирувчи «ОДАМ → ЗАМОН» моделида юзага келган поэтик метонимиялар талайгина. Бунда бирор давр номи ўша даврда яшаган муҳим шахс номи билан аталади: *У Нухнинг вақти навҳа ҳамда бир тўфон ҳолинда*, *У Юсуф вақти кечди чоҳ ила зиндон ҳолинда*, *У Фиръавн замони кечибдир тугён ҳолинда*, *Бу Иброҳимнинг асри оташ-и-сўзон ҳолинда*, *У Суқрот асри диллар ҳаста, бедармон ҳолинда* (М.Ҳодий) (Т.руҳи. – Б. 292). «МАКОН → ОДАМ» моделида худуд номи – топоним орқали ундаги шахс, нарсалар кўзда тутилган мисоллар ҳам мавжуд. Масалан, «*У Мусо асри Мисрни кўрмиши эдим қон ҳолинда*» (М.Ҳодий) (Т.руҳи. – Б. 292) мисрасида «Мусо асри» жумласида юқоридагидек замон – давр номи муҳим шахс номи билан аталган бўлса, *Миср* топоними орқали ундаги халқ, нарсалар назарда тутилган. Энди бу мисолларни концептуал метонимия типигаги маъно кўчиши юз бериши хусусида юқорида таъкидлаган икки когнитив майдон: *восита майдони* ва *мақсад майдони* юзасидан таҳлил қилиб ўтсак. Мисолларда *ҲАЁТ*, *МИСР* сўзлари кўчма маъносининг шаклланишида *восита майдони* – **замон** ва **макон** концепти бўлса, *мақсад майдони* **ОДАМ** концепти саналади. Пайғамбарлар антропоними билан боғлиқ: **НУХНИНГ ВАҚТИ**, **ЮСУФ ВАҚТИ**, **ИБРОҲИМНИНГ АСРИ**, **МУСО АСРИ**; **ТАРИХИЙ ШАХСЛАР**: **МАРЯМ Ўғлининг-да АСРИ**, **ФИРЪАВН ЗАМОНИ**, **СУҚРОТ АСРИ**, **ЗАРДУШТ АСРИ** – **ОДАМ** концепти сифатида *восита майдони* бўлиб, контекстуал маъносига кўра ифодаланган **ЗАМОН (давр)** концепти *мақсад майдони* ҳисобланади. «ЖАНОБИ АҲМАД АСРИ» деганда «Мадинада Муҳаммад, Туркистонда Хожа Аҳмад» дея нақл пайдо бўлишига сабаб бўлган Аҳмад Яссавий (1166 йилда вафот этган) эмас, балки «Оламлар фаҳри» Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбар назарда тутилган бўлишлари эҳтимолдан ҳоли эмас. Негаки «Инжил»да ҳам, «Қуръон»нинг бир ўрнида ҳам Расулуллоҳ (с.а.в.)ни шу исм билан тилга олинган, қолаверса, «жанобимиз» деб изоҳланиши ҳам фикримизнинг исботидир.

Таржималарда антропоцентрик метонимия усули асосида ҳосил бўлган тасвирий ифода(парафраза)лар ҳам мавжуд. Маълумки, «бирор нарса ва ҳодисани бошқа бир нарса ва ҳодисага ўхшатиш орқали тасвирлаб ифодалашга **тасвирий ифода** дейилади. Улар нарса ва ҳодисаларнинг

иккинчи номи ҳисобланади»⁴¹. Масалан: У *Марям ўғлининг-да асри қабристон ҳолинда* (Т.руҳи. – Б. 293). Парчадаги «*Марям ўғли*» жумласи орқали Исо пайғамбар назарда тутилган. Шунингдек, «*Келганиндан бери, эй, Одам ўғли, арзи имкона...*» (Т.руҳи. – Б. 279) мисрасидаги «*Одам ўғли*» жумласи негизида биринчи инсон Одам Ато авлодлари бўлмиш бутун эркаклар кўзда тутилган бўлса, «*У Ҳавво қизлари ҳоли-да пураҳзон ҳолинда*» (Т.руҳи. – Б. 291) мисрасидаги «*Ҳавво қизлари*» орқали илк аёл Момо Ҳавво ва унинг қизларига ишора қилиш билан дунё юзини кўрган жамики аёл зотига ишора қилинган. Мазкур метонимик тасвирий ифодаларни **контекстуал парафразалар** деб аташимиз мумкин, чунки «бундай парафразалар маълум бир нутқ доирасидагина қўлланади. Улар муайян контекстдагина яратилиб, шу контекст учунгина хос бўлган тасвирий ифодалар ҳисобланади. Айни парафразаларни матндан ташқарида, алоҳида олиб бўлмайди. Аниқроғи, улар фақат матндагина, бошқа сўзлар қуршовидагина, муайян тил бирлигига нисбатан, тасвирий ифода бўлиб келади»⁴².

3. СИНЕКДОХА. Унинг уч турига ҳам мисоллар учрайди:

1) ҚИСМ → БУТУН = СИНЕКДОХА когнитив модели асосида, яъни бутун ўрнида қисмни ифодалаш. Бу усулда, асосан, ер юзини, Ер планетасини тупроқ сўзи орқали берилганини кўрамиз, масалан: «*Бутун туфроқни обод этмак истар дасти санъат-ла*» (Б.К.Чоғлар) [Т.руҳи; 275-б.];

2) БУТУН → ҚИСМ= СИНЕКДОХА когнитив модели, яъни қисм ўрнида бутунни ифодаловчи мисоллар ниҳоятда камчиликни ташкил қилади: «*Бир оз ер истаярмен бир ошён тикмакка*» (Б.К.Чоғлар) [Т.руҳи; 292-б.]. Ер – асл маъносида планета. Мазкур мисрада эса шу бутуннинг озгина қисми назарда тутилган;

3) КЎПЛИК → БИРЛИК= СИНЕКДОХА когнитив моделида юзага келган синекдохалар шеърда талайгина. Бутун башариятга, одамзодга қилинган мурожаатлар бирликда қўлланиб, йиғиқ ёки ёйиқ ундалма сифатида алоҳида гап бўлиб келади: «*Башар! Бадбахтсан гирён, паришон бир ҳаётинг бор*» (М.Ҳодий) [Т.руҳи; 278-б.]... Айрим ўринларда бундай синекдохалар эга, аниқловчи ва тўлдирувчи вазифаларида ҳам учраб туради: «*Азалдан Одамнинг ўғли бу туфроқда паришондир*» (М.Ҳодий) [Т.руҳи; 282-б.], «*Азалдан гам жаҳонинда бу инсон кўнгли сўзондир*» (М.Ҳодий) [Т.руҳи; 282-б.], «*Ҳамиша йиғлаган кўрдим бу Одам ўғлини, зеро*» (М.Ҳодий) [Т.руҳи; 294-б.]...

Таъкидлаш жоизки, замонавий когнитив тилшуносликда Л.Гуссенс *метафтонимия* (*метафора+метонимия*) атамасини қўллагани каби синекдоха ва метонимия туташган нуқтада юзага келган мисолларга нисбатан **СИНЕКТОНИМИЯ** (*синекдоха+метонимия*) атамасини қўллаш лозим

⁴¹Dedaxanova M., Dadaxonov A. O‘zbek tili fanidan ma’lumotnoma. Qo‘llanma. – Toshkent, Yangi kitob, 2016. – B. 150.

⁴²Умиров И.Э. Ўзбек тили парафразалари. – Филол.фан.номз...дисс. автореф.— Тошкент, 1996. – Б. 10.

топилди. Масалан, «*Одам ўгли*» жумласи орқали фақат Одам Атонинг ўгли эмас, балки (алоқадорлик асосида) унинг авлодидаги барча *эркаклар* назарда тутилгани сабабли метонимия, бирлик шакли кўпликни ифодалагани учун синекдоха ҳам ўз ифодасини топган.

ХУЛОСА

1. Тилшунослик назариясида сўз маъноларининг кўчиш усуллари тўрт турли: *метафора*, *метонимия*, *синекдоха* ва *вазифадошлик* тарзида таснифлаш ўринли. Улар маъно нозикликлари билан ўзаро ўхшаса-да, бири-биридан буткул фарқланади. Бу усуллар тилда кенг қўлланиб, нутқий таъсирчанликни, эмоционалликни оширишга, фикрни ихчам, лўнда ва аниқ тушунарли бўлишига, сўзловчининг лисоний маҳоратини таъминлашга хизмат қилиш баробарида когнитив фаолият маҳсули ҳисобланади.

2. Китобхонни тугалланмаган ижод жараёнида ҳам қатнашишга чорлашни тарихда биринчи бўлиб модернизм ўз олдига бош мақсад қилиб қўйди ва уни оригиналлик даражасига кўтарди. Шунга кўра модерн шеърлар ижодкорликка чақирадиган матн очиклигини кўзда тутуди ва шеър китобхон томонидан бериладиган мазмунга эга бўлади. Бундай поэтик матнлар тадқиқида когнитив-семантик, когнитив-моделлаштириш сингари усулларни қўллаш янги билимларни ошириш билан бирга когнитив тилшунослик тараққиётига замин яратади.

3. Рауф Парфи шеърларида метафора кўп қатламли структурага эга бўлиб, бир қадар мураккаблашган метафора янги вазифа – матнни ташкил этиш функциясини ўз зиммасига олади. Унинг ижодий мероси структураси асосини айнан шундай мураккаб, динамик метафоралар ташкил қилади. Бундай метафораларни **модернистик метафора** ёки **метафорик макроматн** деб аташ мумкин.

4. Таҳлил натижасида шартли равишда номланган **зооморфик**, **теоморфик**, **мифоморфик** **абстрактморфик** каби антропоцентрик метафора турлари, шунингдек, **модернистик метафора**, **синектонимия** (*синекдоха* + *метонимия*) атамаси когнитив назариянинг методологик асоси эканлигини тасдиқлади. Шартли равишда номланган яна бир атама **бинар** (*икки томонлама*) **метонимия** ва **бинар** (*икки томонлама*) **синекдохага** муносиб мисоллар ҳам Рауф Парфи ижодида ўзига хос тарзда намоён бўлади.

5. Метафорик ҳосила маънонинг пайдо бўлишидаги мавжуд икки когнитив майдон: **мақсад майдони** («target domain») ва **манба майдони** (мўлжал ҳудуди – «source domain»); метонимияда эса **восита майдони** (*vehicle domain*) ҳамда **мақсад майдони** (*target domain*) Рауф Парфи ижодини когнитив таҳлил қилишда алоҳида аҳамиятга эга эканлиги маълум бўлди. Майдон(домен)ни англашнинг когнитив жараёни метафора ва метонимиянинг жараён жихати бўлиб, натижада пайдо бўлган бирлик концептуал метафора ёхуд концептуал метонимия ҳисобланади.

6. Тилда маъно кўчиш турлари ҳам экстралингвистик, ҳам лингвистик (интралингвистик) омилларга кўра содир бўлиши мумкин. Шунингдек, кўчма

маъно турларининг моҳияти барча тиллар учун бир хил – универсал характерда бўлса ҳам, унинг содир бўлишидаги актуализаторлари хар бир тилда, хусусан, ўзбек тилида ҳам миллий характерга эга.

7. Рауф Парфи шеъриятида ҳам, таржималарида ҳам кўчма маъно турларининг қўлланиши энг фаол ва пассив даражага кўра бир хил эканига гувоҳ бўлиш мумкин. Бу хулоса ва тасаввурлар асосли бўлиши учун шоир шеъриятига нисбатан кам ҳажмда бўлган таржималаридаги мисоллар қиёсий ўрганилиб, график шаклда умумлаштирган ҳолда тасвирий статистикаси ишлаб чиқилди. Шунга асосан метафора — 77 %, метонимия — 13 %, синекдоха — 8 %, вазифадошлик — 1 % қўлланганига ишонч ҳосил қилинди ва шоир ижодида ҳам, таржималарида ҳам бошқа маъно турларига нисбатан метафора етакчилик қилиши ўз исботини топди».

8. Рауф Парфи ижодидаги мавжуд лингвистик метафоралар когнитив тилшуносликнинг объектидир, чунки улар кўпроқ асосий сезгилардан келиб чиқиб, ментал бирлик сифатида юқори даражадаги полисемия ва идиоматикликни акс эттиради. Қолаверса, **метафтонимия** (*метафора + метонимия*)га ҳам муносиб мисоллар ўзига хос тарзда намоён бўлади.

9. «**Билим харитаси**» кўшимча турдаги манба-домен бўлиб, унга хос билимлар кўпинча "*метафора хулосаси*" ёки "*метафорик сабаблар*" деб ҳам номланади ва ундан фойдаланиш ижобий натижа беради. Поэтик метафоралар замонавий ёндашув нуқтаи назаридан мураккаб таҳлил усулини талаб қилади. Когнитив тилшунослик ютуқлари асосида, мазкур услуб, бир томондан, инсоннинг ички ва ташқи дунёсининг умумий, универсал тушунчаларини аниқлашга имкон беради. Бу эса шеърятда метафоризацияга мунтазам таъсир қилади, иккинчи томондан, муайян шеърый асарларда индивидуал тасвирларни яратиш механизмини очиб беради.

10. Рауф Парфи ижодий маҳорати назарий тилшуносликда ҳам ўзига хос қатор янгиликлар очилишига асос бўлиб, ўзбек тилида имкониятлар кенглигини кўрсатади. Шу боис бундай тадқиқотлар тил назариясини ривожлантиришда муҳим ўрин тутаети.

**ONE TIME SCIENTIFIC COUNCIL BASED
ON THE SCIENTIFIC COUNCIL DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01
AWARDING SCIENTIFIC DEGREES AT THE
UZBEK STATE WORLD LANGUAGES UNIVERSITY**

UZBEKISTAN STATE WORLD LANGUAGES UNIVERSITY

DEDAKHANOVA MUAZZAM ALTMISHBAEVNA

**LINGUO-COGNITIVE ASPECT OF FIGURATIVE
MEANING IN MODERN POETRY
(on the example of the works of Rauf Parfi)**

10.00.11 – Theory of Language. Applied and Computer Linguistics

**DISSERTATION ABSTRACT
OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD) ON PHILOLOGICAL SCIENCES**

Tashkent – 2021

The theme of PhD dissertation is registered by Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under the number № B2021.2.PhD/Fil1900.

The dissertation was completed at the Uzbek State World Languages University.
An abstract of the dissertation in three languages (Uzbek, English and Russian) is available on the council's web page (www.uswlu.uz) and on the «ZiyoNET» educational portal (www.ziyo.net).

Scientific supervisor: Ergasheva Guli Ismoil kizi
Doctor of Philological Sciences, Associate professor

Official opponents: Khayrullaev Khurshid Zaynievich
Doctor of Philological Sciences, Associate professor
Mukhamedova Saodat Khudoyberdiyeva
Doctor of Philological Sciences, Professor

Leading organization: Fergana State University

The dissertation will be defended on «30» december 2021 at 10:00 at hours at a meeting of the Single Scientific Council under the Scientific Council DSC.03/30.12.2019.FIL/PED.27.01 for the award of academic degrees at the Uzbek State World Languages University at 100138, Tashkent, st. Kichik xalka yo'li, G-9a, 21 a. (Tel.: +998 71 230-12-91; e-mail: www.uzswlu_info@mail.ru).

The dissertation can be found in the Information Resource Centre of the Uzbek State World Languages University at 100138, 100017, Tashkent, st. Kichik xalka yo'li, G-9a, 21 a. (Tel.: +998 71 230-12-91; e-mail: www.uzswlu_info@mail.ru).

Abstract of the dissertation sent «18» december 2021.
(register of the dissertation report № 2 of «18» december 2021).

Gul
G.Kh. Bakieva
Chairman of the One-time Scientific Council
based on the Scientific Council awarding
scientific degrees, Doctor of Philological
Sciences, Professor

Kh.A.
Kh.A. Samigova
Secretary of the One-time
Scientific Council based on the Scientific
Council awarding scientific degrees, Doctor
of Philological Sciences, Associate Professor

J.A.
J.A. Yakubov
Chairman of the One-time Scientific Seminar
based on the Scientific Council awarding
scientific degrees, Doctor of Philological
Sciences, Professor

INTRODUCTION (abstract of the PhD dissertation)

Topicality and necessity of the thesis. The study of words used in the figurative sense in world linguistics, in contrast to ancient and medieval linguistics, is theoretical and aimed at explaining the linguo-cognitive, lingvoculturological, psycholinguistic nature of the types of figurative meaning in terms of language and thinking. Scientific research aimed at the study of practical issues is carried out in leading research centers and educational institutions. In particular, the understanding of metaphorology as one of the main ways of knowing the world necessitates the study of the names it creates on a philosophical, logical, psychological, neurolinguistic scale. The role, importance, classification of lexical units in the formation of figurative meaning, the lingvocognitive nature of words, the conditions of their occurrence, ways of giving them in the national corpus of language, the relationship of occult meaning, name and concept, etc. has become one of the main issues in linguistics. The problem of examining the nominative function of meaning transfer on the basis of the principles of cognitive approach has not yet been solved.

In world linguistics, the question of the interrelationship of linguistic means and their aesthetic activation in a poetic text is of paramount importance for the full linguistic comprehension of a literary text based on personal and cultural approaches. Man perceives existence and, based on his knowledge, evaluates reality through cognitive mechanisms, compares it in his mind, and then puts on a linguistic garb. The final stage of these processes is the verbal expression. It is no coincidence, then, that the focus of human linguists today is on human cognitive activity.

In Uzbek linguistics, the interest in the verbal nature of the types of semantic transitions, the more the analysis is made on the example of a creative work, the more their theoretical and linguo-cognitive interpretation awaits its researchers in terms of modern approaches to linguistics. Particular attention is paid to the "development of fundamental, applied and innovative research, the preservation and creation of new scientific schools, strengthening the capacity of their staff, while encouraging the widespread involvement of talented young people in science"¹. To substantiate the relevance of portable lexemes used in modern poetry in the field of human cognitive structure and language system in terms of cognitive mechanisms, to distinguish between conceptual metonymy, cognitive and conceptual metaphors, to determine the evolution of metaphorical nominative theory is one of the urgent tasks of linguistics.

Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 8, 2014 No PP-2204 "On measures to further optimize the structure of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan and strengthen the integration of academic science and higher education in the Republic", O "On the Strategy of Actions for the Further Development of the Republic of Uzbekistan" of the

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги ПФ-5847-сон Фармони.
https://nrm.uz/contentf?doc=602358_&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana

President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017, "On further improvement of postgraduate education" dated February 16, 2017 No. PF-4958 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated April 20, 2017 "On measures to further develop the system of higher education" No. PQ-2909, dated May 22, 2017 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan Resolution No. 304 "On further improvement of the system of postgraduate education", PF-5850 dated October 21, 2019 "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language" number decrees; The scientific results of this dissertation will to some extent contribute to the implementation of the concept of development of the Uzbek language and the improvement of language policy in 2020-2030, as well as the tasks set out in other regulations related to this activity.

Relevant research priority areas of science and developing technology of the Republic: I. The research was carried out under the priority directions of science and developing technology of the Republic "The Formation of the Innovative System of Ideas in Social, Legal, Economic, Cultural, Spiritual and Educational Development of the Democratic State and their Ways of Implementation in the Information Society".

Problem development status. In recent years, special attention has been paid to the study of the language of a work of art, its individual characteristics, as well as cognitive or linguo-poetic studies. Types of portable meanings have been studied by such scholars as L.Bulakhovsky, L.Blumfield, I.Galperin, A.Shomaksudov, I.Rasulov, I.Arnold, S.Sultansaidova, U.Sharipova as the main methodological means of image representation². The general methodological basis of the work is the types of semantic transitions that have been studied since ancient times, in particular, metaphorical teachings.

Regarding the nominative function of this topic: Aristotle, Quintilian, A.Ufimseva, Ye.Zemskaya, V.Telia, G.Kolshansky, B.Serebrennikov, Yu.Stepanov, G.Sklyarevskaya, R.Langakr, N.Khomsky, L.Telmi, U.Kroft, V.Vinogradov, V.Gak, L.Luzina, V.Maslova, Yu.Pankrats, V.Demyankov, M.Ruth, Ye.Kubryakova, M.Mirtajiyev, G.Kobuljonova, A.Suvonova form the theoretical basis of the research.

In the Uzbek linguistic system, the individual units that make up the derivative nominatives have been examined in the context of formal linguistics, and there are fundamental studies that serve as a theoretical basis for the relevant topic. In particular, some of them are: at the phraseological level Sh.Rakhmatullayev³, A.Mamatov⁴; at the paremiological level P.Bakirov⁵,

²Булаховский Л.А. Введение в языкознание. Ч.II. – М.: Госучпедгиз, 1954. – С. 57-63; Galperin I.R. Stylistics. – Moscow, Higher School, 1977. – P. 144-146; Шомаксудов А., Расулов И. Ўзбек тили стилистикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1983. – Б. 237-239; Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – М.: Просвещение. 1990. - С. 85-86; Сувонова Р.А. Ўзбек тилида метонимия. Автореф. дисс. ... Ф.ф.н. илмий даражасини олиш... Самарқанд – 2001.; Sultonsaidova S., Sharipova O'. O'zbek tili stilistikasi. – Т.: YURIST-MEDIYA MARKAZI, 2009. – В. 69; Миртожиев, М.М. Ўзбек тили семасиологияси / масъул мухаррир А.П.Ҳожиёв. - Т.: MUMTOZ SO'Z, 2010. – Б. 100-106.

³Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент, «Ўқитувчи», 1978.

⁴Маматов А. Ўзбек тили фразеологияси. – Тошкент, 2018.

B.Jorayeva⁶; at the euphemistic level A.Amanturdiyev⁷, D.Rustamova⁸; The research on the secondary nomination, in particular, periphrases, was studied by I.Umirov⁹, R.Normurodov¹⁰, in which the issue of derivative names was scientifically interpreted. The transfer of meaning, including the anthropological, linguistic, cultural aspects of the metaphor from the representatives of modern linguistics: Yu.Apresyan, M.Arbib, N.Arutyunova, A.Vejbitskaya, O.Glazunova, D.Davidson, E.Kassirer, J.Lakoff, M.Jonson; frame theory, associative images: R.Leng, E.Makkormak, I.Merkulov, M.Minsky; metaphors in general, generative semantics, cognitive function of metaphor, function of communicative, emotional, voluntary influence: H. Ortega-i-Gasset, J.Serl, Yu.Stepanov, F.Wilright; in general, the evolution of metaphorology: R.Jacobson, O.Laguta; In our country, it has been studied in various aspects by M. Mirzayev, M.Mukarramov, Z.Tohirov, R.Madjidova, G.Nasrullayeva¹¹, Sh.Mahmaraimova¹², D.Khudayberganova¹³ and other scientists.

Rather than duplicating the scientific concept of these studies, Uzbek linguistics has relied on recent research in cognitive linguistics to focus on aspects of migration that have not yet been explored and to ensure the originality of current scientific work.

The research is related to the research work plans of the educational institution where the dissertation was completed. The dissertation work was carried out within the framework of the research project of the Uzbekistan State World Languages University "Research, scientific and creative work among doctoral students, independent researchers and students" on "Language theory and applied linguistics".

The aim of the research is to reveal the conceptual and linguo-cognitive features of the types of figurative meaning used in poetic texts on the example of Rauf Parfi's work.

The tasks of the research:

to determine the relevance of the linguocognitive study of the place of the types of semantic migration used in modern poetry of the twentieth century;

⁵Бакиров П. Семантика и структура номинацентрических пословиц (на материале русского, узбекского и казахского языков). – Ташкент, «Фан», 2006; Бакиров П. Пословицы-энциклопедия народной жизни. – Ташкент, «Академнашр», 2018.

⁶Жўраева Б. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва прагматик хусусиятлари: Филол. фан. номз. дисс. – Самарқанд, 2019.

⁷Омонтурдиев А.Ж. Профессионал нутқ эвфемикаси (чорвадорлар нутқи мисолида): Филол. фан. док-ри. дисс. – Тошкент, 2009.

⁸Рустамова Д.А. Метафорик эвфемизациянинг лингвокультурологик ва социопрагматик аспекти: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Фарғона, 2018.

⁹Умиров И.Э. Ўзбек тили парафразлари. Филол. фан. номз. дисс. автореф.– Тошкент, 1996.

¹⁰Нормуродов Р. Ўзбек тилида иккиламчи номинация. – Тошкент, 2011.

¹¹Насруллаева Г.С. Антропоцентрик метафоранинг лисоний, когнитив ва лингвомаданий аспекти: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Фарғона, 2019.

¹²Махмараймова Ш.Т. Ўзбек тили метафораларининг антропоцентрик тадқиқи (номинатив аспект). Монография (DSc). – Самарқанд, 2020.

¹³Худайберганова Д.С. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик тадқиқи: Филол. фан. док-ри. дисс. автореф. – Тошкент, 2015.

to identify the main directions of development of theories of portable meaning in the linguophilosophical and modern linguistic works of ancient and medieval thinkers;

substantiation of lexical-semantic features of modern poems by defining their syntactic and semantic-stylistic mechanisms;

to develop conceptual mechanisms and cognitive models of units used in a figurative sense according to individual methodological skills in poetic and translated texts.

The object of the research work. The types of meaning transfer used in modern poetry (metaphor, metonymy, synecdoche, function) are selected.

The subject of the research work. The linguo-cognitive and conceptual features of occasional words in Rauf Parfi's poetry and translations.

Methods of the research. The research used a complex of methods such as cognitive-semantic, cognitive-modeling, differential-semantic, comparative, statistical, conceptual and contextual analysis.

Scientific novelty of the research work:

conceptual metaphor is developed on the principle of source area and target area, and conceptual metonymy is based on cognitive models of media area and target area by defining the scope of the conceptual area of portable words;

for the first time, in contrast to metonymy, theories of synecdoche and its classification were approached on the basis of a cognitive model, and in modern poetry it was proposed to study the conceptual metaphor on the basis of a set of correspondences, ie "mapping";

the types of semantic transfer are revealed on the basis of the hermeneutic approach on the principle of whole → part, part → whole, including lexeme → phrasema → compound → sentence → lexical, morphological, syntactic aspects according to the structure of metaphors;

the descriptive statistics are based on a graphical generalization by comparing the types of portable meanings used in Rauf Parfi's translations to the most active and passive levels. Accordingly, both in the poet's work and in his translations, metaphor is predominant over other types of meaning (metaphor - 77%, metonymy - 13%, synecdoche - 8%, function - 1%).

Practical results of the research work:

the peculiarities and nominative functions of the types of figurative meaning in modern poetry are studied;

the derivative meaning in Uzbek is scientifically interpreted on the basis of cognitive and conceptual analysis;

the role of semantic migration in the development of speech culture and their application, scientific and theoretical information on the study of textbooks and manuals in such disciplines as cognitive linguistics, corpus linguistics, general linguistics. based on service to perfection.

Authenticity of the research results is determined by the methodology of cognitive and conceptual analysis, including the role of the study of figurative meanings in Uzbek linguistics in the context of linguistic paradigms, based on

theoretical sources and its linguo-cognitive position. Theoretical opinions and conclusions are explained by the collection of materials of national and international scientific conferences, articles, proposals and recommendations published in national and foreign scientific journals, the results of which are approved by the competent authorities.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the research results is determined by the establishment and improvement of a new direction in the analysis of works of art, as well as the ability to conduct a number of studies on the cognitive aspects of Uzbek linguistics, to draw conclusions about specific aspects of poetic language development.

The practical significance of the research results can be explained by a deeper understanding of the essence of modernism and the appropriate use of the proposed methods of analysis of literary texts. It also summarizes, systematizes, and develops existing knowledge about the types of portable meanings that are of theoretical importance. Its practical significance is determined by the results of training courses on stylistics, interpretation of poetic texts, as well as the possibility of using linguistics in teaching practice.

Implementation of research results. Based on a study on "Linguo-Cognitive Aspect of Figurative Meaning in Modern Poetry (on the example of the works of Rauf Parfi)»:

the modernist metaphor has a multi-layered structure, the metaphor, which is somewhat developed in modernist lyricism, is multi-subjective and then multi-level, and assumes a new task - the function of organizing the text. Used in the implementation of the tasks set out in the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to further improve the activities of the Writers 'Union of Uzbekistan" No PP-3652 (№ 01-03 / 784 of June 10, 2021 of the Writers' Union of Uzbekistan reference). As a result, theoretical and practical conferences, seminars, various creative works organized by the association have been enriched with new scientific and practical materials, and the ability of readers to analyze the language of modern poetry has improved;

recommendations for the analysis of anthropocentric metaphors and metonyms used in the works of Rauf Parfi in the lexical, morphological and syntactic layers and the discovery of systemic relationships were made by I-OT- I-OT-Used in the innovative scientific project No. 2019-42 "Creation of an electronic poetic dictionary of Uzbek and English languages (image of man, character, nature and national symbols)" (Higher and secondary special education of the Republic of Uzbekistan) Ministry of Education Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi (reference № 04/1-103 / dated June 12, 2021). As a result, the scientific value of the anthropocentric metaphor and metonymy part of the project has increased, and interlinguistic integration has been ensured;

results on the analysis of the conceptual framework of figurative words on the basis of cognitive models to understand the meaning of figurative words in the

spiritual and educational events have been used by the theater groups at the initiative of the Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan widely used (reference of the Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan dated October 18, 2021 No. 05-12-10-4627). As a result, the linguistic richness of our speech and the importance of specific linguistic aspects, such as symbolism in modern poetry, have increased;

results on the study of the types of semantic transfer based on the hermeneutic approach and the data on the statistics of the types of migratory meanings used in the translations of Rauf Parfi have been used in an Applied project A-1-209 «Practical work on the creation of textbooks and manuals in English on theoretical disciplines in the field of master's degree (English)» in terms of intercultural and communicative approach and the creation of Uzbek-English-Russian dictionary of linguistic terms (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan No. 22/807 of October 27, 2021). As a result, although Rauf Parfi's creative heritage and translations were written in Uzbek, it proved that he defined the theoretical principles of skillful use of lexical units in other languages, justifying the commonality of language and culture;

outcomes on the types of semantic transfer on the basis of the hermeneutic approach on the principle of whole → part, part → whole on the study of conceptual metaphors in modern poetry have been used by the TV channel "History of Uzbekistan" of the National Television and Radio Company of Uzbekistan was used in writing the scripts of the programs (Reference of the State Agency "Uzbekistan TV and Radio Channel" dated September 24, 2021, No. 01-02-1501). As a result, the novelty of the case has proved its usefulness.

Approbation of research results. The results of the dissertation research have been tested at 9 international and 2 national scientific-practical conferences.

Publication of research results. A total of 19 scientific papers on the topic of the dissertation were published, 8 of which were published in scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan for publication of the main scientific results of doctoral dissertations, including 1 foreign scopus, 1 published in foreign high Impact Factor national media magazines.

The outline of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three main chapters, a conclusion and a list of references. The total volume of the dissertation is 168 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introductory part is based on the relevance and necessity of the dissertation, its relevance to the priorities of science and technology of the Republic of Uzbekistan, the level of study of the problem, the goals and objectives of the work, the object and subject of research. The scientific novelty and practical results of the research are described, the scientific and practical significance of the

results is substantiated, the results of the research are put into practice, the published works and dissertations are structured.

The first chapter of the dissertation is entitled "**Interpretation of the concept of modern poetry as a mental unit**" image issues are analyzed.

Modernism is a common name for the currents and trends in the literature and art of Europe and the United States in the second half of the XIX century, 50-60s of the XX century, when political, cultural and economic factors intersected at a time of globalization. occurs at the point. The origin of the term is interpreted as Latin "modernus" - "modern, new" and Italian "modernismo" - "modern current"¹⁴. Modernists believe that the universe can only be fully understood on the basis of non-logical, emotional "thinking". They oppose logical-analytical observation and consider irrational consciousness to be the leader. Therefore, modernists reject traditional methods and begin to create in the form of abstract, unrealistic expressions.

Representatives of this movement withdraw from society and turn to their own consciousness. In this regard, the period indicated by Muhammadjon Kholbekov and Sadullo Quronov (80s) can be considered as the period of the introduction of modernism in Uzbek literature¹⁵. As we focus on the linguistic aspects of modern poetic language, the metaphors and figurativeness of the words capture our attention. The modernist metaphor, in particular, has a multi-layered structure. In fact, the sounds, signs, or gestures that form in speech, especially gestures, are metaphorically formed. That is why American scientists George Lakoff and Mark Johnson argue that there is a process of metaphORIZATION based on the emergence of each concept¹⁶. In modern lyricism, the metaphor, which is somewhat mature, multi-subjective, and then multi-level, assumes a new task - the function of organizing the text. Such a structure reflects different perceptions and resists one-way interpretation. For example, «A drop of tears falls thump...» («*Gurs etib tushadi ko'z yosh tomchisi...*» Askad Mukhtor), «The sky overflows enters the eye-socket, but it doesn't fit, Pablo ...» («*Osmon toshib kirar ko'zga, sig'mas ko'zga, Pablo...*» Rauf Parfi), «Heart... specializes in liberty («*Yurak.. erkka ixtisoslashgan*», Fakhriyor), «The sky goes to the rivers and curses like a gypsy girl with a torn clothes» («*Nahlarda etagi yirtiq Lo'li qizday qarg'anar osmon*», Abduvali Qutbiddin), «The voice of my soul wakes up your worlds that are still asleep!» («*Hali mudrab yotgan dunyolaringni Uyg'otib uchadi ruhim ovozi!*» Zeba Mirza), "The bitter tears of a laughing man are as mysterious as the heart of a dying man, if you know the heart of art" («*kulayotgan kishining achchiq ko'z yoshi-yu, o'layotgan kishining tabassumiday sirlidir san'atning yuragi bilsang*», Ulugbek Hamdam), «I always made applause from the air like gunshots» («*miltiq o'qlariday gumbir-gum qilib, havodan qarsaklar yasardim doim*» (Shavkat Rahmon), «I entered my heart, I could not get out. I burned like fire in the pain of this world" («*Yuragimga kirgandim, Chiqolmay qolib ketdim. Bu dunyoning dardida O'tinday yonib*

¹⁴<https://uz.m.wikipedia.org>

¹⁵Куронов С. Модерн шеърятда тасвир <https://yoshlikjurnali.uz/tadqiqot/modern-she'riyatida-tasvir>

¹⁶George L., Mark J. Les métaphores dans la vie quotidienne (trad. fr.), Paris, Éd. de Minuit, 1983.

ketdim», Usman Azim) such as unexpected comparison, unique metaphors have emerged, which has allowed modern poetry to take its toll. Neologisms (new words), international words, scientific terms, historical, dialectal (territorially limited), which are not always accompanied by melody and music in the language of modernist poetry in order to vividly depict the image of the times and contemporaries, word forms such as exhortation, imitation, the name of concepts related to the profession, etc. have entered, the metaphorical way of thinking is strengthened as a result of the bold and intensive use of artistic means of depiction in a particular poem.

The most important principle of cognitive linguistics in the section **"Description of the linguistic world in the poetry of Rauf Parfi"** is the mental structure - the concept of the product of human thinking on the basis of any linguistic form, and how the linguistic world is described in the works of Rauf Parfi. Modern writers began to see and describe the world in more black. They tried to reflect the unexpected aspects of humanity. For this reason, adherence to the realities of life is not considered important in modern literature. In the poetry of this period, the emphasis is on reflecting the complex landscapes of the human psyche, rather than teaching the reader a mind about life and guiding him on how to live. Poetry is no longer a way to relax and have fun. The reader who recites the poem has to strain his ears, eyes, thoughts and feelings, and not only feel pleasure and enjoyment while reading the poem, but also work hard remained. Accordingly, modern poetry encourages the reader to participate in the unfinished creative process. As a result, the poem has a meaning created by the reader. The work of art acquires the status of a discourse with the participation of a three-way communication phenomenon: "author - hero - reader". This status also implies incompleteness and openness of the text, which calls for creativity. The first examples of modern originality can be seen in the landscapes depicted by Rauf Parfi:

I kiss your voice, darling,
Your voice freezes in my eyes,
Feeling the loss, my heart aches
*(Ovozingni o'parman, sevgilim,
Ko'zlarimga kirib muzlab qolar ovozing,
Yo'qotuv hissini tuyar ko'ksim sirqirab)* [T.ruhi; 196-p.].

This excerpt from the poet's 1980 poem, "You Sit in the Morning" depicts a depressed woman. As Rauf Parfi tries to portray the soul of a woman who has fallen in love to the level of a lover throughout the verses, it is possible to feel a certain psychological mood in the reader on his own. But this is very different from the poetic imagery that the reader learns. In other words, the poet was incredibly helpless and said, "I will kiss your voice" that is, it squeaks. In fact, it is impossible to kiss the voice, and it is impossible to freeze it in the eyes. This image reveals in a unique way how the situation of a woman whose love has been violated puts the lyrical protagonist in a difficult position, as if she were stepping on the street of logic. It seems that metaphor can be seen not only as a decorative

tool in language, but also as a conceptual tool for structuring, reconstructing, and even creating reality. According to the analysis of the poem:

VOICE → this is my beloved BELOVED: I kiss your voice, darling (OVOZ → bu sevikli YOR: Ovozingni o‘parman, sevgilim).

VOICE → it's TEARS, frozen water: Your voice freezes in my eyes (OVOZ → bu KO‘Z YOSH, muzlagan suv: Ko‘zlarimga kirib muzlab qolar ovozing).

VOICE → this is FEAR, an expression of the feeling of loss: Feeling the loss, my heart aches (OVOZ → bu QO‘RQUV, yo‘qotish HISsining ifodasi (Yo‘qotuv hissini tuyar ko‘ksim sirqirab). So this is the VOICE → THE CRYING VOICE of a woman burned with love (OVOZ → sevgidan kuygan ayolning YIG‘LAGAN OVOZI) (see picture):

1-picture. Interpretation of the Conceptual Metaphor "VOICE"

She sheds so many bitter tears that the lyrical protagonist, who is trying to soothe her, realizes the cause of her suffering without a word under the influence of this painful cry, and "freezes" under the influence of a cold sigh. His chest heaved from his weakness. In essence, given such a deep and unique creative heritage, the study aimed to explore the cognitive mechanism of portable meanings in the poetry of Rauf Parfi, one of the founders and greatest exponents of national modern poetry. In fact, his poems are not simple poems that can be read once and read immediately. Component analysis can be used to track the movement of a word in a text. This is because this type of analysis serves to analyze a number of semantics of words separately, as well as to study chemicals separately¹⁷. For example:

I watched the sunken skies,
 I ran with my broken leg.
 I handed you my severed arm,
 The world is full of flowers. I was surprised.
*(Yerga botgan osmonlarni kuzatdim,
 Chopilgan oyog‘im bilan chopdim men.
 Kesilgan qo‘limni sizga uzatdim,
 Bu dunyo gullarga to‘ldi. Qotdim men)* [T.ruhi; 263-264-p.].

¹⁷Рофиева Г.Ю. Метафоралар тадқиқиға замонавий ёндашув //Хорижий филология журнали (samxorfil/uz): Қобулжонова Г.К. Метафоранинг системавий лингвистик талқини. Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 2000.

To read and understand such verses, one must have a certain mental and intellectual preparation. In the first line of the poem, the poet says that he saw people who walked «in heaven» with a claim of pride, but "sank to the ground" without being able to withstand the trials of life, for example, who have everything, no child. But the second line shows that his chances are not greater than those of the "sunken". The words "cut" (*chopilgan*) and "ran" (*chopdim*), which originated from the homonymous base in this line, create a beautiful artistic landscape. Man is weak, the "cut" of the poet's hand is a sign of that. But the world is full of unexpected mysteries. This can be seen in the fact that the world is full of flowers (see picture):

2-picture. Human Interpretation

3-picture. Interpretation of the FLOWER Cognitive Metaphor

So, in this life, only when you are not afraid, when you are not afraid, when you are not afraid of falling, when you act boldly, you win. Cognitive and conceptual analysis methods play an important role in the study of the language of such poetic texts. We feel that the artist has mastered the use of linguo-poetic means in the interpretation of artistic thinking, the unique and figurative expressions created on the basis of the poetic text, the unique spirit in them.

The study is entitled "**Chronology of the classification of species of semantic migration**". Although the formation of a new word based on a figurative meaning is recognized by almost all experts, the phenomena that lead to a shift in meaning, and their views on the type, are still controversial. While some sources point to two types of phenomena that produce derivative meaning, we find that in some cases they are more classified. It also focuses chronologically on the history of the issue from Aristotle to the present day, given the problems of still mixing them up, the frequent occurrence of cases associated with related events. In addition, in the work of A.A.Reformatsky and many Uzbek linguists, there are four types of events that create a figurative meaning: 1) metaphor; 2) metonymy; 3) synecdoxa; 4) classification and analysis as a function.

The second chapter of the dissertation is entitled "Cognitive models of types

of figurative meanings in linguistics theory". The paragraphs Linguistic Status of Metaphor Theory and Types of Metonymic Transfer and Conceptual Metonymy, discuss research and analysis of metaphor and the theory of metonymy from a general linguistic point of view. Here, their specificity, internal types, cognitive models, differences from related phenomena are studied, and conclusions are drawn on the definition of clear boundaries. The aim is to generalize, systematize and develop existing knowledge about the types of metonymic transfer (metonymic transfer phenomena) that are of theoretical importance. Creating metaphorical meaning is a way to express our thoughts in a concise, expressive, and effective way. The sources give almost the same description of the phenomenon, but there is still a lot of confusion in the analysis of examples. In order to solve this problem, the number of six or seven different forms of metonymy based on the Uzbek language has been increased to twenty-four. The issue of conceptual metonymy is also discussed. Regarding the occurrence of semantic metonymy-type semantics in word formation, W.Croft and D.Cruz argue that it includes two cognitive *domain*: the «**vehicle domain**» and the «**target domain**»¹⁸. In their view, the function of the «*vehicle domain*» in metonymy is only to determine the structure of the «*target domain*»¹⁸. For example: «Russia! Don't cry, sell your tears» («*Rusiya! Yig'lama, ko'z yoshingni sot*») [Tavba; 27-p.] is a Russian word that refers to the Russian people, and here too, there is a conceptual metonymy. In this case, the concept of «*vehicle domain*» is the concept of place (toponym - Russia, place name), while the «*target domain*» is the concept of man (people) (see picture).

4-picture. Conceptual metonymy

Metaphthony and its two types used by L.Gussens in modern cognitive linguistics are analyzed in the work of Rauf Parfi. Metaphthony is used in the study of a given problem as an idiomatic compound as one of the cognitive mechanisms that serve to form words¹⁹.

In the section "**Linguistic factors in the formation of synecdoche and function**", these two concepts are theoretically studied. In the "Explanatory Dictionary of Linguistic Terms" it is described as "the transfer of the name of one object to another on the basis of whole and part relations, the name of the whole

¹⁸Юлдашев А.Г. Кўчма маъноли сўзларда когнитив механизмларнинг ўрни // Ўзбекистонда хорижий тиллар илмий-методик электрон журнал. № 3/2019. – Б. 61.: Croft W. and D. Alan Cruse. Cognitive Linguistics, New York: Published in the United States of America by Cambridge University Press, 2004. – P. 193.

¹⁹Yuldashev A.G. Metaphthony as the Main Cognitive Mechanism in the Formation of Idiomatic Compound Words // Anglisticum Journal (AJ), Volume: 5/Issue: 7, July 2016. – P. 32.

remains the name of the part and vice versa"²⁰. One of the referents of the doer and the derivative means to form the whole, and the other to form the part of the derivative"²¹, - he explains.

It is clear from these rules that the synecdoche is described in almost the same way in the linguistic literature. But there is a lot of confusion about the examples. This is due to the fact that it was originally interpreted as a form of metonymy and in some literatures this idea is still based²². A total of eight different aspects of the metonymy and synecdoche, which are different phenomena of language are analyzed on the basis of the differential-semantic method, in addition to the three differences of M.M.Mirtajiyev. Example:

1) in the process of speech, the case of word fall occurs in both cases. But in synecdoche there is a word for a part of the whole. In metonymy a word is dropped based on the temporal relationship between two objects. This is especially true of human examples. Compare:

Table 1.

Not to use a single word in synecdoche and metonymy

SYNECDOCHE	METONYMY
"Friends!" – Said the <u>Curly Hair</u> ("Do'stlar!" – deya peshvoz chiqdi <u>jingalak soch</u>) [Sakina; 96-b.]	Hey, <u>Red Hat</u> , Where Are You Going? (Hoy, <u>qizil shapkacha</u> , qayoqqa ketyapsan?)
curly hair (part) – in the sense of a girl or a guy with curly hair (whole)	red hat – a girl wearing a red hat

So, if any part of a person (such as hair, eyes, nose) expresses the concept of a person, it is synecdoche; metonymy occurs when a person is referred to by the name of the clothes he is wearing or something that he holds in his hand for a certain period of time.

2) in most cases the synecdoche represents an integral whole and a part, while in metonymy this condition is of an "detachable" character. For example:

Table 2.

Between synecdoche and metonymy the difference between inseparability or «separation»

SYNECDOCHE	METONYMY
Tie Your Knife, O Liver... (Пичофингни боғла, эй бағир...) [Сакина: 96-б.]	We Finished Two Dish in an Instant (Bir zumda ikki <u>tovoqni tugatdik</u>).
the liver is an integral part of man	A separate «detachable» meal placed in the bowl is provided

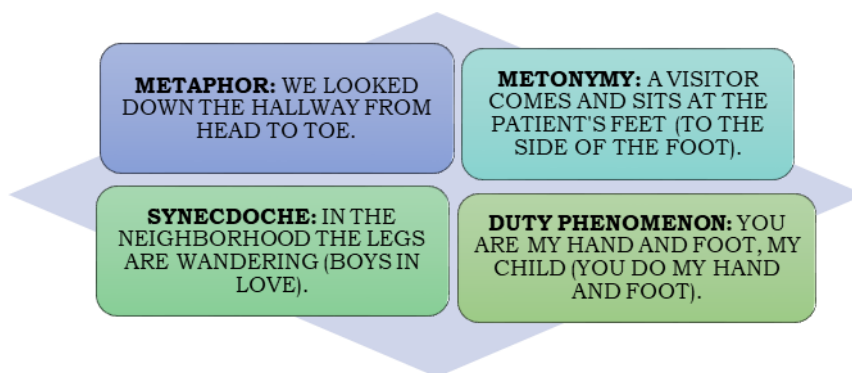
²⁰Хожиев А.П. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент, «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти (www.ziyouz.com kutubxonasi) – Б. 88.

²¹Миртожиев М.М. Ўзбек тили семасиологияси. – Б. 104.

²²Қаранг: Агаян Э.Б. Введение в языкознание. – С. 220; Хэзерге башкорт теле. – Б. 16; Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. – С. 67; Булаховский Л.А. Введение в языкознание. Часть II— М.: Учпедгиз. 1954. — С. 64; Ҳақимова М. Семасиология. — Б. 56; Азизов О. Тилшуносликка кириш. – Б. 63.

Function is one of the most studied and neglected phenomena, not only in Uzbek, but also in other languages. In the literature of Uzbek linguistics, it is also referred to by terms such as functional transfer, functionality. The Latin word "funktio" means "activity", "task"²³. The Glossary of Linguistic Terms gives it a more precise definition: "Copying the name of one subject to another on the basis of similarity in function"²⁴. For example: The car door was slammed against a large boulder. The word door in this sentence is an example of a functional transfer. Because it does not look like a door in the original sense of the word, but as a place of entry and exit, it is so named because of its similarity in function. In addition, it does not exclude the lexical meaning of the original phrase "home door", but at the same time is actively used in parallel, without denying each other. This means that when objects perform the same function, exchanges occur with similar tasks. The study focuses on this issue.

Polysemantic words are those that can express a derivative meaning in a language or speech within several types of figurative meaning. For example, the word foot can be used figuratively in accordance with the requirements of metaphor, metonymy, synecdoche, and functional phenomena. For example (see picture):

5-picture. Portable Meanings of the Word Foot

Examples include the ear (metaphor, synecdoche, function), eye (metaphor, synecdoche, function), head (metaphor, metonymy, synecdoche, function), door (metonymy, synecdoche, function), wing (metaphor, synecdoche, function).) can also be seen in the context of words such as. But we should not be distracted by such situations.

Chapter III entitled "**Cognitive Features of Meaning Migration in Modern Poetry**" provides a cognitive analysis of Rauf Parfi's lyrics and verses. One of the main means of ensuring the poet's creative individuality is the richness of his work in metaphor. Askad Mukhtor acknowledged this peculiarity: "Rauf Parfi chose a method of complex and dynamic metaphors in poetry. In it, not only individual images, but the whole poem is built on the movement of metaphor, the metaphor becomes a poetic language, the logic of the image, the richness of poetic thinking"²⁵. In this study, it was necessary to focus on the linguistics of poetic

²³Турсунов У.ва бошқ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Т.: 1992. – Б. 82.

²⁴Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Б. 126.

²⁵dunyouzbeklari.com.

sentences, which are built not only on individual images, but on the whole poetic metaphor movement. The linguist D.Khudayberganova, who was the first to study the conceptual metaphor in the Uzbek language, in addition to analyzing it in the semantics of the text, suggests to divide it into the following groups: a) metaphor in the form of words; b) a metaphor in the form of a phrase; c) a metaphor in the form of a sentence; d) metaphor in the form of a micro text²⁶. In the chapter "Metaphor as a leading means of image in Rauf Parfi's poems" we analyzed based on the following five classifications: 1) metaphorical lexeme; 2) metaphorical compound; 3) metaphorical phrase; 4) metaphorical speech; 5) metaphorical text.

As we have seen, this paragraph focuses on examples where the whole poem is based on metaphor. It is precisely the cognitive theory of metaphor that has given rise to the process. As a result, a new concept of "conceptual metaphor theory" in modern linguistics emerged based on the research of American scholars George Lakoff and Mark Johnson. Their book "Metaphors We Live by"²⁷ argues that the frequent occurrence of metaphors in human speech requires that this phenomenon be studied on the basis of a specific system²⁸. In theory, the authors have discovered new features of the nature of metaphor, which shows the importance of its conceptual linguistic status as a simple unit of methodological expression. According to the authors, metaphor is not only a unit of language, but also a phenomenon. It is associated with reason and "... metaphor exists in the unit of expression of language as it is established in the conceptual system of man. In other words, metaphors are specific to thinking, and linguistic metaphors are only external manifestations of this phenomenon"²⁹. It is conceptual in nature, meaning that we often work with metaphors because our conceptual system controls how we move in the world. This theory goes back a long way and sees metaphor not only as a decorative tool in language, but also as a conceptual tool for structuring, reconstructing, and even creating reality. Well-known philosophers in this history include Friedrich Nietzsche and Max Black. Gibbs³⁰ gave a general overview of metaphorical theories, and Coxes³¹ provided conceptual metaphor theory. Since the publication of the works of J.Lakoff and M. Johnson, many studies have been conducted that confirm, innovate or change their original ideas. But often the source of new ideas is the research of these scientists. The conceptual metaphor they use for the correct analysis and understanding of Rauf Parfi's poems is also noteworthy. Understanding one domain of experience (usually abstract) from another (usually explicit) is a standard definition of a conceptual metaphor. This definition reflects conceptual metaphors as both a process and a product³². According to J.Lakoff and M.Johnson, there are two cognitive domains in the emergence of metaphorical derivative meaning: the "target domain" that forms the

²⁶Худойберганова Д. Матнинг антропоцентрик таъдқиқи. Монография.– Тошкент, «Фан», 2013. – Б. 50.

²⁷Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We live by. – The University of Chicago Press, 2003. – P. 38.

²⁸Лакофф Джордж, Джонсон Марк. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А.Н.Баранова. — М.: Едиториал УРСС, 2004.

²⁹Скрёбцова Т.Г. Когнитивная лингвистика. – Санкт-Петербург. Филологический факультет. 2011. – С. 49.

³⁰Gibbs R.W. and Cameron L. Social-cognitive dynamics of metaphor performance, Cognitive Systems Research, 2007. – 9:64-75.

³¹ Kövecses Z. Metaphor. A Practical Introduction, 2nd edn, Oxford and New York: Oxford University Press. 2010.

³² Kövecses Z. Conceptual metaphor theory. www.researchgate.net

main theme and where important metaphorical considerations occur and the «source domain» that provides the source concepts used³³. The source domain is a clear domain, while the target is abstract. When we conceptualize an intangible or small domain as a metaphor, we create a certain metaphorical reality from a more specific domain point of view. The analysis of Rauf Parfi's style of grassy breath, symbolic, figurative lyricism, which is the core, serves as an important source to shed light on the essence of this concept. Accordingly, we often find the following conceptual metaphors in his poetry (see table):

Table 3.

Conceptual metaphors interpretation in the field of cognitive field

<i>TARGET DOMAIN</i>	<i>SOURCE DOMAIN</i>
<i>INSPIRATION (ILHOM)</i>	<i>RAIN (YOMG'IR)</i>
<i>POET (SHOIR)</i>	<i>SKYLARK, LITTLE BIRD, BIRD (TO'RG'AY, QUSHCHA, QUSH)</i>
<i>HUMAN (INSON)</i>	<i>EYE (KO'Z)</i>
<i>ENEMY (DUSHMAN)</i>	<i>WIND (SHAMOL)</i>
<i>OPPRESSED (MAZLUM)</i>	<i>LEAF and CANDLE (YAPROQ VA SHAM)</i>

In order to reveal the essence of these concepts, words that are specific to another conceptual framework are used, and as a result, a new meaning is formed that can generalize the words of two different spiritual groups. Hence, metaphorization arises from the two-way movement of a set of knowledge: the union of source and purpose. The result is a "cognitive image". The scale of the source is more precise than the goal, so the process of metaphorization motivates us to convey concepts that are partially abstract through words or concepts that are more specific to us³⁴.

As mentioned above, a conceptual metaphor is in practice an orderly sum of correspondences between two domains. It means «understanding one domain from another». Another term often used for literary text analysis in linguistics is "mapping". This is because some elements and the relationships between them are referred to as "target" from one domain, the "source domain" to another domain. This means that in the poet's poems, the image of the BIRD, the little Bird, the Skylark, in general, in any form, represents the image of the POET as the source domain, creating the target domain. Let's look at different aspects of one general concept in this regard:

The Skylark – is a happy, free-spirited bird that flies in the sky;
 A Skylark – a bird in the sun, singing about the earth in the sky;
 The weeping Bird sits desolate and impoverished... there is a pain in his heart.

Given these examples, the following set of correspondence – "mapping" can

³³Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We live by.* – The University of Chicago Press, 2003. – P. 195.

³⁴Лакофф Джордж, Джонсон Марк. *Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова.* — М.: Едиториал УРСС, 2004.

be offered:

BIRDS → SKYLARK → LITTLE BIRD → BIRD = THE GROWTH (EVOLUTION) OF POET (ҚУШЛАР → ТҮРҒАЙ → ҚУШЧА → ҚУШ = ШОИРЛИКНИНГ ҶСИШИ (ЭВОЛЮЦИЯСИ)...

SKYLARK = POET → he must be the voice of his people (*Тўрғай = бу шоир → у ўз халқининг овози бўлиши керак*);

BIRD = POET → he is a helpless, but rebellious Spirit, a symbol of Freedom (*Қушча = бу шоир → у чорасиз, лекин исёнкор Рух, Хуррият тимсоли*);

The "half-slaughtered BIRD" has a saying in its throat – the POET himself (*Бўғзида айтадиган Сўзи бор “чала сўйилган Қуш” = шоирнинг ўзи*)...

Seedrawing:

6-picture. The concept of a bird

The "MAPPING" element forms the relationship between the BIRD domain (source) and the POET domain (target) elements. Of course, for this to make sense, you have to feel that the POET domain mapping has actually created a relatively certain understanding of the bird's metaphorical image. This means that a specific SOURCE DOMAIN is used for a certain TARGET DOMAIN CONCEPTUALISM. Given the metaphorical set of elements of a domain, we can learn more about these elements, and the use of this additional KNOWLEDGE MAP on purpose will have a positive effect. This additional type of source domain knowledge is often referred to as "metaphorical conclusion" or "metaphorical reasons". Whenever a new source domain is applied to a specific target, we see the target domain differently than before. A limiting event is when a specific target domain does not exist at all, but is created using one (or more) source domains. For most abstract concepts, the etymologies of words reflect this initial conceptualization.

Poems such as «I tore my chest, I tore my heart» («*Ko 'ksimni yirtdim men, bag 'rimni tildim*») [T.ruhi; 260-p.], «Kissing bleeds your mind» («*O'pib xayolingni qonaydi dardim*») [T.ruhi; 188-p.], «Round love in my eyes» («*Ko 'zlarimda yumaloq sevgi*») [T.ruhi; 118-p.], «Stones of grief are broken in your head» («*Boshingda g'amlarning toshlari sindi*») [T.ruhi; 182-p.], «Heart claps and thirst» («*Yurak chapak chaladi chanqoq*») [T.ruhi; 105-p.] are also

conceptual metaphors. Is in the mold and does not essentially correspond to real life. The reason is that, as mentioned in previous chapters, for modern artists like Rauf Parfi, it is important that the image reflects the inner world, the spiritual world of man, not the real life, the reality, and this ensures his creative originality.

Words created in a new, unconventional, complex and dynamic metaphor that conquered the poet: RAIN, WIND, BIRD, LAMP, TREE, FLUTE, LIGHT, LEAF, FALL OF THE LEAVES, NIGHT, DAY, SKY, SUN, MOON, MORNING, EYE, MOUNTAIN... We see that these words have become a metaphorical symbol in his poems. It seems that metaphor is not just a means of expression, but a phenomenon of thinking and culture. Conceptual metaphors, therefore, are not the product of simple semantic transitions, but of complex cognitive processes in human thought. Our observations in this regard show that conceptual metaphor is the most productive way to create a new name³⁵.

Paragraph 2 of chapter 3 is entitled «**Anthropocentric Metaphors in the Works of Rauf Parfi**». Anthropocentrism is the adherence to the idea that man is the center and highest goal of the universe³⁶. It should be noted that "the anthropocentric paradigm in linguistics has developed as a result of the interest in the human factor, its mental and emotional world, its relationship with the outside world"³⁷. In particular, in her research, G.S.Nasrullayeva explains the interpretation of anthropocentric metaphors based on the cognitive model of "the world in man" and "man in the universe" based on the relationship "human → universe" and "universe → human"³⁸. We also chose to analyze the poetry of Rauf Parfi on the example of this model. Given the fact that only some poems contain characters who are not worthy of a human name, or inanimate objects that represent a person, we found it necessary to cover the issue in the cognitive model of "a MAN → the UNIVERSE" and "the UNIVERSE → a MAN".

The anthropocentric metaphors based on the "a MAN → the UNIVERSE" relationship used in Rauf Parfi's work are as follows: I. *The metaphorical meaning on which human thenature as a biological phenomenon is based*. II. *Zoomorphic metaphors*. III. *Phytomorphic metaphors*. IV. *Cosmomorphic metaphors*. V. *Abiomorphic metaphors*. In addition to this classification of G.S.Nasrullayeva, it was suggested to recognize the following as an independent species:

THEOMORPHIC METAPHORS. First of all, it should be noted that "theonym" (Greek theog - god (Allah) - onoma - nickname) - means the name of the name and attributes of Allah³⁹. The term "theonymics" refers to the study of famous nouns belonging to such an onomastic scale and the names of creatures⁴⁰.

³⁵Юлдашев А.Г. Кўчма маъноли сўзларда когнитив механизмланинг ўрни // "Ўзбекистонда хорижий тиллар» илмий-методик электрон журнал. № 3/2019. – Б. 59-60.

³⁶Епишкин Н.И. Исторический словарь галлицизмов русского языка. – М.:Словарное издательство ЭТС. – 2010. (<https://gufo.me/dict/gallicisms>)

³⁷Эргашева Г.И. Турли тизимдаги тилларда гендерга оид терминологиянинг шаклланишида лингвистик ва экстралингвистик омиллар. Ф.ф.док. автореф. – Т.: 2018. – Б. 14.

³⁸Қаранг: Насруллаева Г.С. Антропоцентрик метафоранинг лисоний, когнитив ва лингвомаданий аспекти. – Б. 11-12.

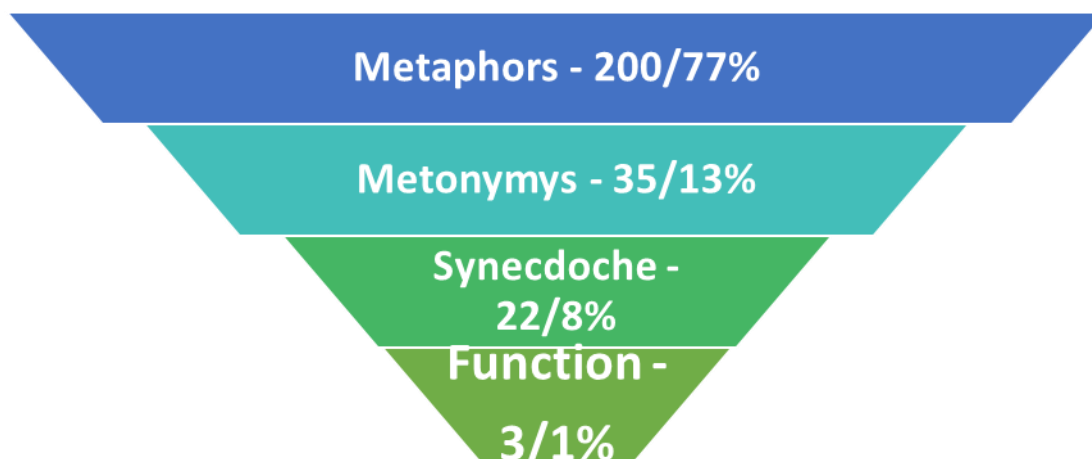
³⁹Бегматов Э., Улуков Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. - Наманган: НамДУ нашри, 2006. – Б. 75.

⁴⁰Ономастика ҳақида – У ким, бу нима – QOMUS.INFO (<https://qomus.info/encyclopedia/cat-o/onomastika-uz>)

We have chosen to use the term theomorphic, generalizing the names of famous and related nouns. They are also found in the works of Rauf Parfi: "Do not worship the stones, worship the fire ... Zoroaster groaned towards the Sun" («*Toshlarga yukunma, o'tlarga yukun... Zardo'shtiy singlaradi Quyoshga qarab*») [Sakina; 284-p.], "Is this you, Ahraman, the evil hero?" («*Bu senmi, Ahraman, yovuz qahramon?*») [Sakina; 280-p.]. Here, stone, fire are the symbols of divine character, while the sun (Mitra) and Hormuz (Ahura Mazda), Ahraman (Ahriman) are the gods of Zoroastrianism, Zoroaster is the prophet of this religion and is used in a metaphorical sense MIFOMORPHIC METAFORAS, ABSTRACTOMORPHIC METAFORAS are described in the same way.

The last (3 th) paragraph of Chapter 3 is entitled «**A Lexical-Semantic and Cognitive Study of the Types of Meaning Migration Used in Rauf Parfi's Translations**». Here are the artistic masterpieces that enrich the treasury of our literature: "Alvohi intiboh" ("Alvohi intiboh" or "Historical tragedies of people" or "Plates of freedom") by the Azerbaijani poet Muhammad Hadi, based on the translation of the classic epic, Turkish poets Nozim Hikmat and Behjot Kemal Çağlar focused on the analysis of the linguistic and cognitive features of figurative words in the text of the poems of the Georgian poet Karlo Kaladze, because in comparison with other translations in these works lexemes are relatively numerous, and contain most of the polysemantic units found in other works.

Metaphors and metonyms are less common in language than synecdoche. Their use in Rauf Parfi's translations is as follows:

7-picture. In the translations of Rauf Parfi structural analysis of types of figurative meaning

Let's talk about METONYMY and SYNECDOCHE. As mentioned above, in the «EVERYTHING → UNITY OF MEASUREMENT» model, the name of an object is the name of the unit of measurement based on it: day ("sun") - day ("bright part of the day"), moon ("planet") - like the moon ("one-twelfth of a year"). It's like, "Are you born of grief, of day, of month, of year?" («*Kuning, oying, yiling (umring) motammi, g'amdanmi yaralmishsan?*») M.Hadi) [T.ruhi; 280-p.] can be an example. It should be noted that in this case, the day and the moon

create metonymy in two ways: the first in the sense of time, and the second in the sense of life, like the word of the year. We can conditionally call this condition BINAR (BOUNDARY) METONYMY.

Rauf Parfi's translations contain many anthropocentric metonyms typical of the cognitive models "a MAN → the UNIVERSE" and "the UNIVERSE → a MAN". For example, in the "Sounds of Life" there are many poetic metonyms that appear in the model "MAN → TIME", which is part of the cognitive model "MAN → the UNIVERSE". In this case, the name of a period is called the name of an important person who lived in that period: He is the time of Noah in the form of a flood, He is the time of Joseph in the dungeon, He is the time of Pharaoh, the time of Abraham. in the form of fire, He Socrates century in the state of hearts sick, in the state of helplessness (*U Nuhning vaqti navha, hamda bir to'fon holinda, U Yusuf vaqti kechdi choh ila zindon holinda, U Fir'avn zamoni kechibdir tug'yon holinda, Bu Ibrohimning asri otash-i-so'zon holinda, U Sugrot asri dillar hasta, bedarmon holinda*, M.Hadi) [T.ruhi; 292-p.]. "The PLACE → a MAN" model also includes examples where the name of a region is a toponym, which means a person or thing. For example, in the verse "I saw Egypt in the century of Moses in the form of blood" («*U Muso asri Misrni ko'rmish edim qon holinda*», M.Hadi) [T.ruhi; 292-p.], in the phrase "the century of Moses", as mentioned above, the name of the time is called by the the name of an important person, while the Egyptian toponym refers to the people and things in it.

Let us now analyze these examples from the point of view of the two cognitive domains mentioned above: the vehicle and the target. In the examples, the vehicle of life, the Egyptian word for the formation of the figurative meaning, is the concept of time and space, while the target domain is the concept of man. Related to the anthroponyms of the prophets: the time of Noah, the time of Joseph, the time of Abraham, the time of Moses; historical figures: the Century of the Son of Mary, the Century of Pharaoh, the Century of Socrates, the Century of Zoroaster - is the domain of means as a concept of man, and the concept of time (period) expressed in contextual terms is the domain of purpose. When we say "Mr. Ahmad's century", we are not referring to Ahmad Yassavi (d. 1166), who gave rise to the saying "Muhammad in Madinah, Khoja Ahmad in Turkestan", but to the Prophet Muhammad (alayhissalam), the "Honor of the Worlds". They are likely to die. This is because the fact that the Prophet (peace and blessings of Allaah be upon him) is mentioned by the same name in both the Bible and the Qur'aan, and that he is interpreted as «our Lord» is proof of this.

Translations also contain **Paraphrases** based on anthropocentric metonymy. It is well known that «to describe something and an event by likening it to something else and an event is called a figurative expression. They are the second name of things and events»⁴¹. For example: It was also a cemetery in the time of the son of Mary (*U Maryam o'g'lining-da asri qabriston holinda*) [T.ruhi; 293-p.]. The phrase "son of Mary" in the passage refers to Jesus. Also, on the basis of the

⁴¹Dedaxanova M., Dadaxonov A. O'zbek tili fanidan ma'lumotnoma. Qo'llanma. – Toshkent, Yangi kitob, 2016. – B. 150.

sentence «Son of man» in the verse «Since you came, O son of Adam, there is an opportunity...» («*Kelganingdan beri, ey, Odam o'g'li, arzi imkona...*») [T.ruhi; 279-p.] if all men, the descendants of the first man Adam, are meant, Through the "Daughters of Eve" in the verse, "She is the maiden of Eve" («*U Havvo qizlari holi-da purahzon holinda*») [T.ruhi; 291-p.], she refers to all the women who saw the face of the world by referring to the first woman, Eve, and her daughters. We can call these metonymic descriptive expressions contextual paraphrases, because such paraphrases are used only in the context of a certain speech. They are descriptive expressions that are created only in a specific context. These paraphrases cannot be taken separately from the text. More precisely, they are figurative expressions only in the text, in other words, in relation to a particular language unit⁴².

SYNECDOCHE. There are examples of all three types:

1) PART → WHOLE = SYNECDOCHE based on the cognitive model, that is, the representation of a part in its entirety. In this way, we see that the earth, the planet Earth, is basically represented by the word soil, for example: "The art of wanting to beautify the whole soil is art" («*Butun tufroqni obod etmak istar dasti san'at-la*») [T.ruhi; 275-p.].

2) the cognitive model of the WHOLE → PART = SYNECDOCHE, that is, the examples that represent the whole instead of the part, is extremely deficient: «I want some earth to pitch a tent» («*Bir oz yer istayurmen bir oshyon tikmakka*», B.K.Chog'lar) [T.ruhi; 275-p.]. Earth – is literally a planet. In this verse, however, a small part of this whole is meant.

3) UNITY → PLURALITY = SYNECDOCHE The synecdoches that occur in the cognitive model are numerous in the poem. Appeals to the whole of humanity are used in unison, as a collective or widespread urge: «Man! You have a miserable life, weeping unhappily» («*Bashar! Badbaxtsan giryon, parishon bir hayoting bor*», M.Hadi) [T.ruhi; 278-p.]. In some places, they have such synecdoche, which are also found in their defining and complementary functions: "From the beginning, in the world of grief, this man's heart burns" («*Azaldan g'am jahoninda bu inson ko'ngli so'zondir*», M.Hadi) [T.ruhi; 282-p.], "I have always seen this son of Adam in tears" («*Hamisha yig'lagan ko'rdim bu Odam o'g'lini, zero*», M.Hadi) [T.ruhi; 294-p.]...

It should be noted that just as L.Gussens used the term metaphthony (metaphor + metonymy) in modern cognitive linguistics, we also found it necessary to use the term SYNECTONY (synecdoche + metonymy) in relation to examples that occur at the point where synecdoche and metonymy meet. For example, since the phrase «son of man» refers not only to the son of Adam, but (on the basis of affiliation) to all men in his generation, metonymy is also expressed in synecdoche because the singular form represents the plural.

⁴²Умиров И.Э. Ўзбек тили парафразалари. – Филол.фан.номз...дисс. автореф.— Тошкент, 1996. – Б. 10.

CONCLUSION

1. In linguistic theory, it is appropriate to classify the methods of word transfer in the form of four types: metaphor, metonymy, synecdoche, and function. Although these methods are similar in their subtleties of meaning, they are completely different from each other. These methods are widely used in language and serve to increase speech sensitivity, emotionality, concise, concise and clear understanding of the idea, the linguistic skills of the speaker.

2. Modern poetry implies the openness of the text, which calls for creativity. For the first time in history, modernism set itself the goal of encouraging the reader to take part in the unfinished creative process, raising it to the level of originality. In this way, the poem has a meaning that is conveyed by the reader. The use of methods such as cognitive-semantic, cognitive-modeling in the study of such poetic texts, along with the acquisition of new knowledge, leads to the development of cognitive linguistics.

3. In Rauf Parfi's poems, the metaphor has a multi-layered structure, and the metaphor, which is somewhat complicated, multi-subjective, and then multi-level, assumes a new task - the function of organizing the text. The structure of his creative heritage is based on such complex, dynamic metaphors. We found it necessary to call such metaphors *modernist metafore* or *metaphoric macrotext*.

4. As a result of the analysis we have conditionally named the types of *anthropocentric metafora*, such as *modernistic metafora*, *zoomorphical*, *theomorphic*, *mifomorphical abstractomorfic*, as well as *synectonymy* (**synecdoche** + **metonymy**). Another conditionally named term Examples worthy of *binar metonymy* and *binar synecdoche* are uniquely expressed in the work of Rauf Parfi.

5. The presence of two existing cognitive domains in the formation of the metaphorical derivative meaning: the "*target domain*" and the "*source domain*"; in metonymy, the vehicle domain and the target domain play a special role in the cognitive analysis of Rauf Parfi's work. The cognitive process of understanding the field (domain) is a process aspect of metaphor and metonymy, and the resulting unit is a conceptual metaphor or conceptual metonymy.

6. Types of semantic migration in language can occur due to both extralinguistic and linguistic (intralinguistic) factors. Also, although the essence of the types of portable meaning is the same for all languages - universal in nature, the actualizers of its occurrence have a national character in every language, especially in Uzbek.

7. We often come across examples of meaning transfer in language through the methods of metaphor and metonymy. However, as in the works of Rauf Parfi, it was confirmed that the use of metonymy and synecdoche in relation to metaphor is very low: metaphor – 77 %, metonymy – 13 %, synecdoche – 8 %, function - 1%

8. The existing linguistic metaphors in Rauf Parfi's work are the object of cognitive linguistics because they reflect a high degree of polysemy and idiomatism in the structure of mental lexicon, arising from more basic perceptions. In addition, examples worthy of metaphthony appear in a unique way.

9. «*Knowledge Map*» is an additional type of source-domain, the specific knowledge of which is often also called «metaphorical conclusion» or «metaphorical reasons» and its use gives a positive result. Poetic metaphors require a complex method of analysis in terms of a modern approach. Based on the achievements of cognitive linguistics, this method allows, on the one hand, to define general, universal concepts of the inner and outer world of man. This has a systematic effect on metaphorization in poetry, on the other hand, it reveals the mechanism of creating individual images in certain poetic works.

10. Rauf Parfi's creative skills are the basis for the discovery of a number of unique innovations in theoretical linguistics, showing the breadth of possibilities in the Uzbek language. Therefore, such research plays an important role in the development of language theory.

**РАЗОВЫЙ НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ УЗБЕКСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ**

**УЗБЕКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ МИРОВЫХ
ЯЗЫКОВ**

ДЕДАХАНОВА МУАЗЗАМ АЛЬТМИШБАЕВНА

**ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ ПЕРЕНОСНОГО ЗНАЧЕНИЯ В
СОВРЕМЕННОЙ ПОЭЗИИ
(на примере творчества Рауфа Парфи)**

10.00.11 - Теория языка. Прикладная и компьютерная лингвистика

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО
ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Ташкент – 2021

Тема диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № В2021.2.PhD/Fil1900.

Диссертация выполнена в Узбекском государственном университете мировых языков. Автореферат диссертации размещён на трёх языках (узбекский, английский, русский (резюме)) на веб-странице Научного совета (www.uzswlu.uz) и Информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz).

Научный руководитель:

Эргашева Гули Исмоил кизи
доктор филологических наук, доцент

Официальные оппоненты:

Хайруллаев Хуршид Зайинович
доктор филологических наук, доцент

Мухамедова Саодат Худойбердиевна
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация:

Ферганский государственный университет

Защита диссертации состоится «30» декабря 2021 года в 10:00 часов на заседании Разового Научного совета за № DSC.03/30.12.20г9.FIL/№D.27.01 по присуждению ученых степеней при Узбекском государственном университете мировых языков (Адрес: 100138, г Ташкент, ул. Кичик халка йули, квартал Г-9а, 21а. Тел: +998 71 230-12-91; e-mail: uzswlu_info@mail.ru).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Узбекского государственного университета мировых языков (зарегистрирована за № 2) (Адрес: 100138, г Ташкент, ул. Кичик халка йули, квартал Г-9а, 21а. Тел. +998 71 230-12-91; e-mail: uzswlu_info@mail.ru).

Автореферат диссертации разослан 18» декабря 2021 года
(протокол-реестр рассылки за № от 18» декабря 2021 года)

Г.Х. Бакиева
Председатель Разового научного совета по присуждению учёных степеней д.филол. н., профессор

Х.Б. Самиева
Учредитель секретариата Разового научного совета по присуждению учёных степеней д.филол. н., доцент

Ж.А. Якубов
Председатель Разового Научного семинара при научном совете по присуждению учёных степеней, д.филол. н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является изучение концептуальных и лингвокогнитивных особенностей слов с переносным значением (образных слов), используемых в поэтических текстах на примере творчества Рауфа Парфи.

Задачи исследования:

определить актуальность лингвокогнитивного исследования места типов семантических миграций, используемых в современной поэзии XX века;

выявить основные направления развития теорий переносимого значения в лингвофилософских и современных лингвистических трудах античных и средневековых мыслителей;

обосновать лексико-семантические особенности современных стихотворений, выявив их синтаксические и семантико-стилистические механизмы;

разработать концептуальные механизмы и когнитивные модели единиц, используемых в переносном смысле, в соответствии с индивидуальными методологическими навыками в поэтических и переводных текстах.

Предмет исследования - лингвокогнитивные и концептуальные особенности слов с переносным значением (образных слов) в поэзии и переводах Рауфа Парфи.

Методы исследования. В исследовании использован комплекс таких методов, как когнитивно-семантический, когнитивно-модельный, дифференциально-семантический, сравнительный, статистический, концептуальный и контекстный анализ.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

концептуальная метафора разрабатывается по принципу когнитивной структуры цели и когнитивной структуры источника, а концептуальная метонимия разрабатывается на основе когнитивных моделей структуры источника и структуры цели путем определения объема концептуального поля образных слов;

впервые, в отличие от метонимии, теория синекдохи и ее классификация рассматривалась на основе когнитивной модели; а также концептуальная метафора на основе метафорической проекции (metaphorical mapping);

типы семантического переноса раскрываются на основе герменевтического подхода по принципу целое → часть, часть → целое, включая лексику → фразема → составное → предложение → лексический, морфологический, синтаксический аспекты по структуре метафор;

описательная статистика основана на графическом обобщении путем сравнения типов переносных значений, используемых в переводах Рауфа Парфи, с наиболее активным и пассивным уровнями. Соответственно, и в творчестве поэта, и в его переводах метафоры преобладали над другими

типами значений (метафора - 77%, метонимия - 13%, синекдоха - 8%, функциональность - 1%).

Внедрение результатов исследования. На основе исследования «Лингвокогнитивный аспект переносного значения в современной поэзии (на примере творчества Рауфа Парфи)»:

выводы о модернистской метафоре, которая имеет многослойную структуру были использованы при реализации задач, поставленных Президентом Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности Союза писателей Узбекистана» № ПП-3652 (справка Союза писателей Узбекистана № 01-03 / 784 от 10 июня 2021 года). В результате теоретические и практические конференции, семинары, различные творческие работы, организованные объединением, обогатились новыми научными и практическими материалами, а также улучшилась способность читателей анализировать язык современной поэзии;

рекомендации по анализу антропоцентрических метафор и метонимов, используемых в трудах Рауфа Парфи в лексическом, морфологическом и синтаксическом пластах, и выявлении системных взаимосвязей были использованы в инновационном научном проекте I-OT-2019-42 «Создание электронного поэтического словаря узбекского и английского языков (изображение человека, персонажа, природы и национальных символов)», реализованным в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы им. Алишер Навои (справка № 04 / 1-1031 от 12 июня 2021 года Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан. В результате возросла научная ценность антропоцентрической метафоры;

предложения анализировать концептуальный спектр слов на основе когнитивных моделей для правильного осознания значения образных слов широко использовались на мероприятиях духовно-просветительского характера, организованных театральными коллективами по инициативе Министерства культуры Республики Узбекистан (Справка Министерства культуры Республики Узбекистан от 18 октября 2021 г. № 05-12-10-4627). В результате было доказано, насколько наша речь богата образными словами и выражениями и показана важность конкретных лингвистических аспектов, таких как символизм в современной поэзии;

статистические данные исследования типов семантического переноса на основе герменевтического подхода и типов образных (переносных) значений, используемых в переводах Рауфа Парфи, были использованы в практическом проекте №А-1-209 «Создание учебников и учебных пособий на английском языке по теоретическим дисциплинам в области магистратуры (английский язык) в контексте межкультурно-коммуникативного подхода и создание узбекско-англо-русского словаря лингвистических терминов» (Справка Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан от 27 октября 2021 года № 22/807). В результате, несмотря на то, что творческое наследие и переводы Рауфа Парфи были

написаны на узбекском языке, данная работа доказывает, что он определил теоретические принципы умелого использования лексических единиц в других языках, обосновывая общность языка и культуры;

информацию об изучении концептуальных метафор в современной поэзии на основе набора корреспонденций, то есть «проекций» (mapping), создатели телеканала «История Узбекистана» Национальной телерадиокомпании Узбекистана использовали при написании сценариев программ для таких передач, как «Мавзу» и «Такдимот» (справка № 01-02-1501 государственного учреждения «Телерадиоканал Узбекистана» от 24 сентября 2021 года). В результате была доказана эффективность новизны работы.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех основных глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объем диссертации 168 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПБУЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Дедаханова М.А. Metaphor in the Uzbek Language: Theoretical Interpretations and Approaches. International Journal of Advanced Science and Technology, Vol. 29, No. 8s. – АҚШ, 2020 (SSN: 2005-4238 IJAST Copyright © 2020 SERSC). – Б. 1250-1257 (Scopus № 3)

[\(<http://sersec.org/journals/index/php/IJAST/article/view/12473>\)](http://sersec.org/journals/index/php/IJAST/article/view/12473).

2. Дедаханова М.А. Метафорик маъно ҳосил қилишнинг когнитив механизмлари. Сўз санъати халқаро журнали. Международный журнал Искусство слова. International Journal of Word Art. 2020, № 1, 2-жилд. – Б. 16-24 (10.00.00. № 31).

3. Дедаханова М.А. Ifodalilik va ko‘chimlar» nazariyasi umumta’limda. Til va adabiyot ta’limi – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching журнали. – 2020, № 4. – Б. 20-22 (10.00.00. № 9).

4. Дедаханова М.А. Metonymy and Types of Metonymic Transfer. Вухоро davlat universiteti ilmiy axboroti. – 2020, № 5. – Б. 205-213 (10.00.00. № 1).

5. Дедаханова М.А. Лексик маъно таракқиётида синекдоха ва унинг юзага келиш масаласи. ЎзМУ хабарлари. Вестник НУУз, АСТА NUUZ. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети илмий журнали. – 2021, № 1/2/1. – Б. 182-185 (10.00.00. № 15).

6. Дедаханова М.А. Cognitive Approach to the Analysis of Anthropocentric Metaphors in the Poetry of Rauf Parfi. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR) - Peer Reviewed Journal. (Volume: 7 / Issue: 5. May 2021// DOI: 10.36713/epra2013) // ISI Value: 1.188. – Б. 336-339. (SJIF Impact Factor: 8.047. № 23)

7. Дедаханова М.А. Модернистик метафоранинг структур, семантик ва грамматик тадқиқи. Иқтидоли талабаларнинг илмий ахборотномаси. – Наманган, 2021, № 2. – Б. 125-131.

8. Дедаханова М.А. The Peculiarity of Metaphorical Lexemes in The Poetry of Rauf Parfi // International scientific and practical Conference. Modern views and research – England, 2021. – Б. 34-35.

9. Дедаханова М.А. Метонимик концепциянинг юзага келишида характерли хусусиятлар. // Сборник. Международной научно-практической конференции «Инновационное образование: международный опыт, проблемы и решения». «Инновацион таълим: халқаро тажрибалар, муаммо ва ечимлар» халқаро илмий-амалий анжуман. – Тошкент, 2021. – Б. 127-130.

10. Дедаханова М.А. Когнитив тилшуносликда концепт ва тушунча масаласи. // Yangilanayotgan O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida yoshlarning o‘rni / respublika masofaviy on-layn ilmiy anjuman. – Наманган, 2021. – Б. 407-412.

11. Дедаханова М.А. Вазифадошликнинг юзага келишида лингвистик

омиллар. // «Zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g'oyalari, takliflar, va yechimlar» mavzusidagi 25-sonli respublika ilmiy-amaliy on-layn konferensiya. – Farg'ona, 2021. – Б. 156-158.

II бўлим (II часть; II part)

12. Дедаханова М.А. Умумтаълим соҳасида кўчма маъно турлари талқини // «XXI century skills in language teaching and learning» («Тилни ўқитиш ва ўрганишда XXI аср кўникмалари») мавзусида халқаро миқёсида он-лайн конференция – Жиззах, 2020. – Б. 222-223.

13. Дедаханова М.А. Ўзбек тилшунослигида ҳосила маъно таснифидаги муаммолар ва ёндашувлар. «Мактабгача таълим муассасаларида, умумтаълим мактабларида ва олий таълим муассасаларида чет тиллар ўқитишнинг узвийлиги», II жилдли. I жилд. // Халқаро миқёсида он-лайн илмий-амалий анжуман материаллари. – Андижон, 2020. – Б. 606-607.

14. Дедаханова М.А. Cognitive Interpretation of the Concept of "Bird" in the Works of Rauf Parfi. Central Asian Journal of Innovations and Research. – Sajir, 2021, № 1. – Б. 30-34.

15. Дедаханова М.А. Ўзбек модерн шеъриятида метафорик фикрлаш // Инновационное развитие науки и Образования январь, 2021. Сборник научных трудов Павлодар, Республика Казахстан. – Б. 23-24.

16. Дедаханова М.А. Шеърий матндаги ботиний семаларнинг лингвопоэтик тадқиқи. // Захириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва меросини ўрганиш дунё талқинида. Халқаро илмий-амалий конференцияси тўплами – Андижон, 2021, 1-қисм. – Б. 118-120.

17. Дедаханова М.А. Ўзбек шеъриятида модернистик метафора. // Замонавий таълимда рақамли тизимларни қўллаш: Филология ва педагогика соҳасида замонавий тенденциялар ва ривожланиш омиллари / Халқаро | илмий-амалий | масофавий | конференция – Тошкент, 2021. – Б. 107-108. ([https://tadqiqot.uz/conf/ www.conferences.uz](https://tadqiqot.uz/conf/www.conferences.uz))

18. Дедаханова М.А. Рауф Парфи ижодида «дард» концепти. // Hozirgi davr ta'lim muhiti: Yangi yondashuv va innovatsiyalar/xalqaro ilmiy-amaliy on-layn konferensiya materiallari to'plami. – Toshkent, TDYUIF, 2021. – Б. 397-401.

19. Дедаханова М.А. «Alvohi intiboh» asari tarjimasining leksik xususiyati. // 1. Uluslararası turk bilim öğrenci kurultayı. Bildiriler kitabı. – Nur-Sultan, 2021. – Б. 301-306.

Автореферат «YANGI KITOB» МЧЖ нашриёти тахририятида тахрирдан
ўтказилиб, ўзбек, инглиз ва рус тилларидаги матилар ўзаро
мувофаклаштирилди
(17.12.2021 йил).

Босишга рухсат этилди: 18.12.2021 йил.
Бичими 60x44 ¹/₁₆, «Times New Roman»
гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табақи 3,4. Адади: 100. Буюртма: № 67.

«DAVR MATBUOT SAVDO» МЧЖ
босмахонасида чоп этилди
100196, Тошкент, Қўйлик, 4-мавзе, 46.